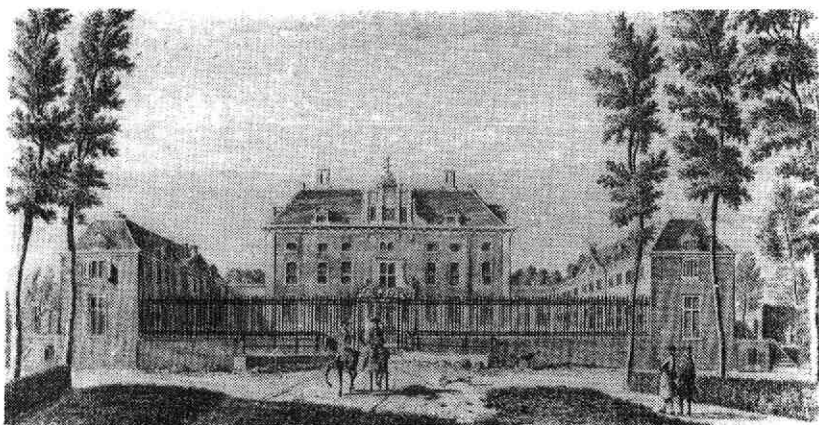

Bulletin van de Van de Poll-Stichting voor Zeister geschiedenis 1979

<https://hdl.handle.net/1874/9646>

T5 oct 2268

Van de Poll- Stichting Zeist

9^e jaargang, maart 1979, nummer 1

B u l l e t i n van de Van de Poll-Stichting
voor de zeister geschiedenis
9e jaargang, maart 1979, nummer 1

=====

Redacteur:

K. Scharten, Oirschotlaan 11

Dagelijks bestuur der Stichting:

Mr dr A.A.H. Stolk,
voorzitter, Driebergseweg 1

Mr H.L.L. van Hoogenhuyze,
vice-voorzitter, Platolaan 24

Mr dr H. Emmer,
secretaris, Graaf Janlaan 83

Dr J. Meerdink,
tweede secretaris,
Laan van Beek en Royen 2

L. Visser,
penningmeester, Lommerlust 17;
postgiro: 3.840.383 t.n.v. de
Van de Poll-Stichting;
bank: Algemene Bank Nederland
te Zeist (postgiro 30.549),
t.g.v. rekening 55.86.18.049
van de Van de Poll-Stichting

=====

Archief:

Het Slot, Zinzendorflaan 1

Het archief der Stichting is geopend op:
dinsdag van 10.30 - 15.00 uur
woensdag van 14.00 - 16.00 uur

Conservator: Vacature

Uit de geschiedenis van de r.k. parochie
van de H. Joseph te Zeist
(1842-1900)

1. Inleiding

De naar verwachting in 1979 te verschijnen studie van drs Th.G.P.M. Ruys, die een historische schets van katholiek Zeist sinds 1580 bevat, laat ruimte voor detailstudies. Het is de verdienste van de heer Ruys dat hij voor zijn studie als eerste het niet-geïnterpreteerde archief van de parochie van de H. Joseph te Zeist uitvoerig heeft geraadpleegd. Gezien de omvang moet dit archief als een rijk parochie-archief aangemerkt worden.

In het onderstaande doe ik enkele grepen uit de geschiedenis van de parochie van de H. Joseph te Zeist. Gedurende de behandelde periode stonden kerk, pastorie en kerkhof van deze parochie aan de Utrechtseweg te Zeist. Van 1951 tot 1975 zijn kerk, en pastorie (tot op heden), door de parochie van de H. Familie J.M.J. gebruikt. De parochie van de H. Joseph is in 1924 naar het huidige kerkgebouw aan de Rozenstraat verhuisd.

Voor de door mij behandelde periode 1842-1900 heb ik onderzoek gedaan in het archief van de parochie van St Barbara te Bunnik, waarvan de parochie Zeist in 1842 werd afgesplitst en het archief van het aartsbisdom Utrecht, Maliebaan 38-40, Utrecht, over de periode 1853-1915. De stukken over de jaren 1842-1853, die zich mogelijkerwijs bevinden in het archief van het aartspriesterschap Utrecht, dat berust in het Rijksarchief van de provincie Utrecht, heb ik nog niet kunnen raadplegen. Een inventaris van dit archief is gereed maar nog niet gedrukt. In verband met de geschiedenis van het r.k. kerkhof aan de Utrechtseweg te Zeist heb ik via drs Th.G.P.M. Ruys de beschikking gekregen over fotocopiën uit het parochie-archief van de H. Joseph.

2. De periode voorafgaande aan de oprichting van de parochie te Zeist (1834-1842)

Het rekeningboek der r.k. parochiekerk van de H. Maagd en martelares Barbara te Bunnik, dat aanvangt onder pastoor Zoon (1834-1858), vertelt ons allereerst dat in het jaar dat deze pastoor zijn intrede te Bunnik deed uit Zeist als kerkmeesters kwamen: H. van Rijn en B. Schouten. Blijkens de rekening werd tweemaal per jaar in de maanden mei en november "stoelegeld" opgehaald te Bunnik, Vechten, Odijk en Zeist. De opbrengst varieerde. In 1834 kwam er in mei *f* 175,-- binnen en in november *f* 183,--. Hoeveel uit Zeist aan stoelegeld bij de katholieken werd opgehaald blijkt niet. Het aantal katholieken te Zeist is volgens de volkstelling van 1849 (1) 1053. Hoeveel katholieken Zeist in 1834 telde, is niet te reconstrueren uit de gegevens van het parochie-archief van de H. Barbara te Bunnik. Ik neem 900 à 1000 aan.

Uit de rekening van 1835 blijkt dat mgr C.L. Baron van Wijkerslooth (1786-1851), bisschop van Curium i.p.i., een vormreis naar Bunnik gemaakt heeft en aldaar mede aan zeister katholieken het H. Vormsel toegediend heeft. Zijn portret hangt thans op "De Breul" aan de Dribergseweg te Zeist, omdat hij de stichter is van het college te Katwijk aan den Rijn, waarvan het St Willibrorduscollege Katwijk "De Breul" te Zeist sinds 1945 de voortzetting is. Voor het toedienen van het H. Vormsel ontvangt monseigneur van pastoor Zoon "voor reiskosten" *f* 25,--.

Eerst in de rekening van 1841 heeft een zodanige uitsplitsing van het stoelegeld plaatsgevonden dat men kan aflezen wat de zeister katholieken opbrachten. Het geld werd opgehaald door de uit Zeist afkomstige kerkmeester H. van Rijn. In mei was dat *f* 60,--; in november *f* 57,--. In 1842, het jaar waarin te Zeist de parochie werd opgericht: respectievelijk *f* 51,25 en *f* 53,--. Mei 1843 haalde H. van Rijn voor Bunnik nog *f* 8,-- op. Bezien we de totale bedragen dan bracht Zeist ongeveer 1/3 van het stoele-

geld op. Bij de afsplitsing in 1842 verloor de parochie Bunnik ongeveer 2/3 deel van het aantal parochianen. Financieel was het duidelijk een minder ernstige aderlating. Jacobus Aloysius Zoon (1782- 1858), pastoor te Bunnik (1834-1858), heeft zich altijd een voorstander betoond van de oprichting van een parochie te Zeist.

3. De parochiegrenzen van Zeist in 1842

Bij Koninklijk Besluit van 19 augustus 1842, no 8/2000 (vgl. ook Koninklijk Besluit van 14 oktober 1842, no 5/1590), was toestemming verleend tot het oprichten van een r.k. parochie te Zeist. Sinds 1837 hadden zeister katholieken hiervoor geijverd. Kerkrechtelijk (2) geschiedt dit op 14 oktober 1842 door Inocentius Ferrieri "Kamerheer honorair van Zijne Heiligheid Paus Gregorius XII, vice-superior der Hollandsche Zending, Zaakgelastigde van den H. Stoel bij Z.M. den Koning der Nederlanden enz. enz." op verzoek van de aartspriester van Utrecht, Gijsbert Antoon Vermeulen (1832-1843) (3), die daartoe 23 maart 1842 een brief had gericht aan genoemde Ferrieri, waarin hij uiting gaf van "het groot en vurig verlangen van de katholieke inwoonders van het dorp Zeijst, Provincie Utrecht", alsmede dat omliggende pastoors, in het bijzonder die van Bunnik, daartegen geen bezwaar koesterden, maar integendeel "goedgekeurd en aanbevolen". Geconstateerd wordt voorts dat de katholieken van Zeist in staat geacht kunnen worden een pastoor te onderhouden.

Tot de parochie Zeist behoren in beginsel alle katholieken, die binnen de burgerlijke gemeente Zeist wonen. Tot de parochie Bunnik blijven evenwel behoren degenen die wonen in dat gedeelte van Zeist "dat gelegen is ten zuiden eener oude Grift de Haks-wetering in eene regte lijn, van daar tot aan de Odijkerbrug, en gevolglijk de Vinkenbuurt en de boerderijen en woningen aan de Kromme Rijn, en aan de Odijkerbrug". Tot de in 1837 opgerichte r.k. statie Soesterberg blijven behoren "Allen die wonen

ten noorden van de Straatweg van Woudenberg op Zeijst, van daar af waar aan die weg op het grondgebied van Zeijst, komt tot aan de Krakeling; en van daar af ten noorden van den weg, genaamd de Bovenweg, en eindelijk ten noorden van den oude Woudenbergscheweg, tot aan de groote straatweg tusschen Utrecht en Arnhem".

Bevolen wordt de oprichtingsakte voor te lezen tijdens "de H. Dienst" te Zeist in de noodkerk, die in het centrum van Zeist achter het huis van zadelmaker Van Ling bij Nooitgedacht is ingericht, en in de naburige kerken van Bunnik en Soesterberg.

4. Onder het pastoraat van Franciscus Cohu (1842-1858)

In 1843 werd de villa "Buitenzorg" aan de Utrechtseweg te Zeist aangekocht voor f 7.000,-- (4). Dit bedrag werd gefourneerd door de in 1876 te Amersfoort overleden mejuffrouw B. Vermeulen. Villa en grond behoorden tot het onroerend-goed-bezit van de heer N.F. van Bern, burgemeester van Zeist, die eerst tal van bezwaren had geformuleerd tegen een kerk in het centrum van Zeist. De uit Utrecht afkomstige pastoor F. Cohu (1801-1858) ging onmiddellijk na de aankoop op de villa "Buitenzorg" wonen. In 1846 werd de kerk naast de villa, inmiddels pastorie, door de aarts-priester van Utrecht, Joannes Hartman (1843-1853), ingewijd. De wijzerplaat van de klok op het torentje boven de Waterstaatkerk draagt nu nog steeds het jaartal 1847. Kennelijk was de kerk bij de inwijding nog niet geheel voltooid.

De rekening van 1852, die ik in het archief van het aartsbisdom aangetroffen heb, geeft een indruk van de financiële situatie van de parochie. Het is tevens het oudste stuk, gedateerd 23 november 1853, dat dit archief van de r.k. parochie van de H. Joseph bezit. De ontvangsten bedroegen f 1.261,70. Hieronder bevinden zich de plaatsengelden f 533,50 en de kollekten f 384,--. Buitengewone baten zijn voortgevloeid uit de verkoop van nieuwe banken in 1851 en "Liefdegiften van de Fundatie". De uitgaven bedroegen

f 1.252,63. Hieronder nemen renten f 292,50 en aflossing van schuld en renten 1846 f 236,-- een belangrijke plaats in. Aan N. Noster is betaald f 400,--: een buitengewone last "van verschotten gelden". Het schoonhouden van kerk en priester-gewaden kost f 50,--. Belastingen en reparatiën sluiten de lastenposten. Het batig saldo bedraagt f 9,07. De pastoor leefde kennelijk geheel van de bijdragen hem verleend door de Staat.

Pastoor F. Cohu heeft ook een r.k. kerkhof achter de kerk laten aanleggen (5). In een brief aan mgr Zwijzen, de aartsbisschop van Utrecht, gedateerd 17 juni 1855, geeft het kerkbestuur een overzicht van de gang van zaken met betrekking tot het kerkhof. 9 februari 1853 ontvangt de parochie goedkeuring tot het aanleggen van "eene bijzondere begraafplaats voor de r.k." met de opdracht "eenen steenen muur" er rondom heen aan te leggen dan wel daarvoor dispensatie te vragen aan Gedeputeerde Staten van Utrecht. Daarop vooruitlopend wordt op 16 juni 1853 het eerste lijk begraven. Op 8 juli 1853 weigeren Gedeputeerde Staten van Utrecht de gevraagde dispensatie. Daarop stuurt het kerkbestuur een request aan Z.M. de Koning en Z.E. de Minister van Binnenlandse Zaken. Er komt geen antwoord. Medio 1855 bericht daarom het kerkbestuur de aartsbisschop, dat de kosten van de kerkhofmuur begroot worden op f 1.600,--, waarvan reeds f 1.200,-- bijeengebracht is. Op het verzoek de muur te mogen bouwen verleent de aartsbisschop goedkeuring. Als de muur opgetrokken is mag in 1855 officieel begraven worden.

In het archief van de parochie van de H. Joseph bevindt zich een plattegrond van de begraafplaats, waaruit blijkt dat deze is: "Lang 46 N.El. Breed 20 N.El". De begraafplaats is onderverdeeld in 1e, 2e, 3e en 4e rang. Er is een stuk voor kinderen en "een el ongewijde aarde voor kinderen". Blijkens een aantekening op hetzelfde stuk gaat men uit van "15 lijken" per jaar. In dat zelfde parochie-archief bevindt zich een stuk gedateerd 4 november 1855: "Tarief der

Begraafnis Regten op het R.Kath. Kerkhof te Zeijst". (linkerzijde) en "Tarief der Begraafnis Regten voor den lijkbezorger van het R.Kath. Kerkhof te Zeijst". Het tarief ter linkerzijde is verdeeld in drie rangen. De eerste rang begint waar thans het kruisbeeld achter het priestergraf staat. De laagste rang ligt vlak achter het priesterkoor van de kerk. Het tarief van de lijkbezorger is voor alle drie de rangen gelijk. Voor de armen geldt een apart tarief.

Aanvankelijk kende men ook op het r.k. kerkhof geen zogenaamde eigen- of familiegraven. De ontwikkeling van dit instituut is te reconstrueren uit het archief van het aartsbisdom. Op 11 april 1884 ontvangt de aartsbisschop een verzoek van het kerkbestuur tot het verkopen van eigen graven op het r.k. kerkhof aan de Utrechtseweg. De familie Grasveld uit Utrecht heeft zich bereid verklaard om f 72.50 per m² te betalen. Ook de familie Peters wordt genoemd. De aartsbisschop geeft zijn goedkeuring en het familiegraf Grasveld (6) komt er onder de navolgende bepaling: "Het kerkbestuur staat af alleen de oppervlakte van den grond, zoolang het R.K. Kerkhof bestaat; de belanghebbenden nemen op zich de inrichting der graven en het onderhoud, terwijl zij voor ieder lijk de gestelde begrafenisrechten zullen voldoen".

Op 11 mei 1884 richt het kerkbestuur een verzoek aan de aartsbisschop om f 660,-- als koopprijs voor eigen graven te mogen aanvaarden. Ook hierop komt consent. Met het bedrag wil het kerkbestuur de kerk opschilderen en "een tweeden biechtstoel" neerzetten.

De naam van het echtpaar Heymans is verbonden aan het r.k. liefdegesticht en meisjesschool aan de Utrechtseweg (1906-1921), waar thans het pompstation van "Renes" tegenover "Bartiméus" staat (7). Op 25 januari 1887 verzoekt het kerkbestuur om geld te mogen aanvaarden voor een eigen graf van Nicolaas Petrus Heymans (1824-1887), groot circa 3,5 m² à f 75,-- per m². De gelden zouden aangewend worden voor het onderhoud van de kerk. Reeds op 28 januari 1887 wordt hier toe machtiging verleend. Ook dit familiegraf is nog

op het r.k. kerkhof aanwezig. De tweede echtgenote en de dochter van N.P. Heymans liggen er met hem begraven.

Uit deze feiten wordt duidelijk dat het kerkbestuur vanaf 1884 overgegaan is tot de uitgifte van eigen graven ter financiering van de kerkfabriek.

Een centrale plaats op het r.k. kerkhof wordt ingenomen door het priestergraf, waarachter tegen de kerkhofmuur uit 1855 een kruisbeeld staat. Hierin liggen vijf priesters begraven: F. Cohu, eerste pastoor van Zeist na de hervorming, 1842 tot †3-7-1858; W. Jansen, pastoor van 1891 tot 1907 (overl. 31-7-1908); G. Reinders, pastoor van 1907 tot † 29-9-1933; mgr dr J. Stolte, huisprelaat, geb. 14-12-1831, overl. 20-2-1951; K.G.Th. Meurs, pastoor van de parochie van de H. Familie J.M.J. 30-10-1951 tot † 21-6-1953.

De naam Van Rijn zijn we in dit artikel al eerder tegengekomen. Op het kerkhof L. Rij 4, gr. 3, ligt een grafkelder met een gebroken grafsteen erop. De tekst op de grafsteen luidt:

"Hier rust
Antonius van Rijn
Groote weldoener
van de
Parochie van Zeist
Overleden den 6 April 1877
in den ouderdom van 86 jaren
en
zijn broeder
Adrianus van Rijn
Overleden te Schalkwijk den 11 November 1879
in den ouderdom van 84 jaren
wiens mildadigheid niet minder
dankbaar herdacht zal worden.

Zalig zijn de barmhartigen
want zij zullen barmhartigheid verwerven.

Matth. V. 7."

Pastoor F. Cohu heeft grote tegenslagen gekend. Op 27 augustus 1856 richt hij zich tot de aartsbisschop mgr Zwijsen, met een verslag van de diefstal gepleegd in de kerk in de nacht van 25 op 26 augustus 1856. In die zelfde brief spreekt hij ook over het faillissement van het amsterdamse bankiershuis Roothaan, waardoor de parochie van de H. Joseph in moeilijkheden gekomen is. Tevens bracht Cohu opnieuw de perikelen met betrekking tot het r.k. kerkhof aan de orde. De parochie komt er echter weer bovenop. De eerste pastoor na de hervorming van Zeist zal betrekkelijk jong sterven. In een brief van 4 juli 1858 deelt J. Hartman, de voormalige aartspriester van Utrecht, de aartsbisschop, die op "Huize Rijsenburg" te Driebergen verblijft, mede, dat pastoor F. Cohu (1801-1858) "gisterenavond ten 10½ ure in eene hevige bloedspuwing" de dood gevonden heeft. Zijn opvolger wordt Martinus Putman (1821-1869), die tevoren kapelaan te Bunnik geweest is.

5. De inventaris van de parochie van de H. Joseph te Zeist, 29 september 1861

Onder pastoor Putman wordt in 1861 een inventaris van de parochie-eigendommen opgemaakt, die berust in het archief van het aartsbisdom Utrecht, waaruit te lezen valt, hoe de parochie van Zeist zich ontwikkeld had. De inventaris is getekend door de pastoor en de kerkmeesters N. Noster, W. van Thiel, P. van Ling en J. Hissink. In het parochie-archief worden bewaard: "De stukken van 't gouvernement waarbij de nieuw opgerichte statie van Zeijst wordt erkend". Er blijkt onder meer ook uit dat de aartsbisschop op 14 juni 1855 vergunning heeft verleend tot het instellen van de broederschap de H. Rozenkrans. Ook een verzoek van 18 januari 1856 tot het instellen van een 40-uren gebed is door de aartsbisschop gehonoreerd. Of de aartsbisschop ingegaan is op een verzoek van 13 augustus 1857 om de nieuw geplaatste kruisweg in te zegenen is niet bekend. De bewijzen van de eigendommen

zijn volgens de inventaris uit 1861 aanwezig. Thans berusten zij in het archief van de parochie van de H. Familie J.M.J. te Zeist. Aan gebouwde eigendommen bezit de parochie: kerk, huis en stalling, kerkhof, baarhuisje en grond. De parochie is bepaald niet rijk.

6. Weldoeners van de parochie

Genoemd is reeds dat in 1843 mejuffrouw B. Vermeulen de aankoopsom voor de villa "Buitenzorg" en de omliggende grond aan de Utrechtseweg gefourneerd heeft. De gebroeders Antonius en Adrianus van Rijn hebben een aparte fundatie gesticht, waaruit jaarlijks opbrengsten voor de parochie kwamen. Dit zijn alle weldoeners van het begin van het bestaan van de parochie van de H. Joseph.

Op een verzoek van het kerkbestuur van 26 december 1883 tot het aanvaarden van een fundatie onder de last van het lezen van H. Missen voor Vrouwe Van Baerle, geb. Bosch van Drakenstein, groot *f* 1.600,--, ingaande 1 januari 1884, wordt door de aartsbisschop goedkeurend beschikt.

Het echtpaar Jeurissen-Berends vermaakt een lijfrente groot *f* 1.000,-- bij testament. Deze lijfrente verzoekt het kerkbestuur bij schrijven van 6 september 1885 te mogen aanvaarden. De aartsbisschop verleent zijn toestemming. Dit echtpaar legateert krachtens testament voor notaris Vosmaer te Zeist van 6 juni 1884 ook nog *f* 1.000,-- aan de kerk. Op het verzoek tot aanname van de legaten van 21 februari 1890 volgt 24 februari 1890 al machtiging. Op die zelfde datum verleent de aartsbisschop machtiging tot aanname van een legaat van *f* 800,-- van Adriana Antonia Pel, weduwe van J.H. Bloemenkemper, een van de eerste kerkmeesters van de parochie van de H. Joseph.

Over de familie Heymans heb ik reeds gesproken. Het kerkbestuur ontvangt op de brief van 15 maart

1899 machtiging van de aartsbisschop om tot aankoop van de villa "Paviljoen" aan de Utrechtseweg, sectie B, nrs 3232 en 3125, over te gaan van mevrouw Geertruida Adriana Suidgeest (1827-1906), weduwe van Nicolaas Petrus Heymans onder de last van een lijfrente van f 600,-- per jaar en het oprichten van een r.k. zusterschool onder de naam Mariastichting.

7. De afsplitsing van Austerlitz in 1885

Op 23 februari 1885 richten een aantal katholieken te Austerlitz, waaronder ik de namen aantref van: Van Ooijen, Verlaan, Dessain, Van Geutjes en De Sain, zich tot de aartsbisschop van Utrecht, mgr Snickers, met het verzoek om tot de r.k. parochie Rijsenburg te mogen behoren. Deze bevindt zich immers slechts op 45 minuten loop-afstand van de kern van Austerlitz, terwijl de kerk van de Utrechtseweg te Zeist $1\frac{1}{2}$ uur gaans van Austerlitz is. De pastoor van Zeist, B.Th. Nasz, deelt op 25 februari 1885 de aartsbisschop mede hiertegen geen bezwaar te hebben. Met deze grenswijziging van de parochie gaat de aartsbisschop op 10 juli 1885 accoord.

8. De vergroting van de kerk aan de Utrechtseweg in 1888

De in 1846 gebouwde Waterstaatkerk ondergaat in 1888 een uitbreiding aan de zijde van het r.k. kerkhof. Het kerkbestuur verzoekt op 26 augustus 1888 de aartsbisschop goedkeuring te verlenen voor de vergroting van de kerk met een priesterkoor en een sacristie, overeenkomstig de tekening van J. van Kesteren te Utrecht van 21 augustus 1888. Voor de kosten van de verbouwing moet het kerkbestuur een lening aangaan van f 4.000,--. Op 28 augustus 1888 wordt de gevraagde machtiging verleend.

In 1924 werd het kerkgebouw van de Utrechtseweg buiten gebruik gesteld. De parochie van de H. Joseph ver-

huisde naar de Rozenstraat. Toen was het houten torentje boven de klok aan de voorzijde van de kerk reeds verdwenen. Ook bij de restauratie in 1950 van het kerkgebouw aan de Utrechtseweg werden torentje en klok niet hersteld. Wel werden toen langs het pad naar het r.k. kerkhof, onder de restauratieleiding van architect G.A.M. van Bueren, ing. te Zeist, twee nieuwe biechtstoelen aangebouwd. Nadat het kerkgebouw in november 1975 wederom door de parochie van de H. Familie J.M.J. buiten gebruik werd gesteld, werd een van die biechtstoelen afgebroken.

9. Naschrift

Door de deelname van de parochie van de H. Familie J.M.J. per 18 november 1975 in de Stichting Kerkelijk Centrum Zeist-West is de kerk aan de Utrechtseweg overbodig geworden. De pastorie aan de Utrechtseweg no 58 is nog in gebruik. Het r.k. kerkhof is in 1976 gesloten en kan in 2006 geruimd worden. In de zomer van 1978 is het baarhuisje bij het r.k. kerkhof afgebroken. Het kerkbestuur van de H. Familie J.M.J. overweegt alle eigendommen, die sedert 1843 in r.k. handen zijn, te verkopen. Dan zal definitief een einde komen aan de nos 58 en 60 van de Utrechtseweg als een van de middelpunten van katholiek Zeist.

Mr dr V.A.M. van der Burg

Aantekeningen

1. J.A. de Kok, O.F.M., Nederland op de breuklijn Rome-Reformatie; Assen 1964, blz. 350.
2. De oprichtingsakte draagt de aanduiding: vice-superioraat van Holl.: Zend: No $\frac{5}{1590}$. Zowel in het archief van de parochie van de H. Joseph te Zeist als van de parochie van de H. Barbara te Bunnik bevindt zich een exemplaar van de akte in afschrift. Mogelijk bevinden zich ook nog afschriften van deze akte in het archief van het

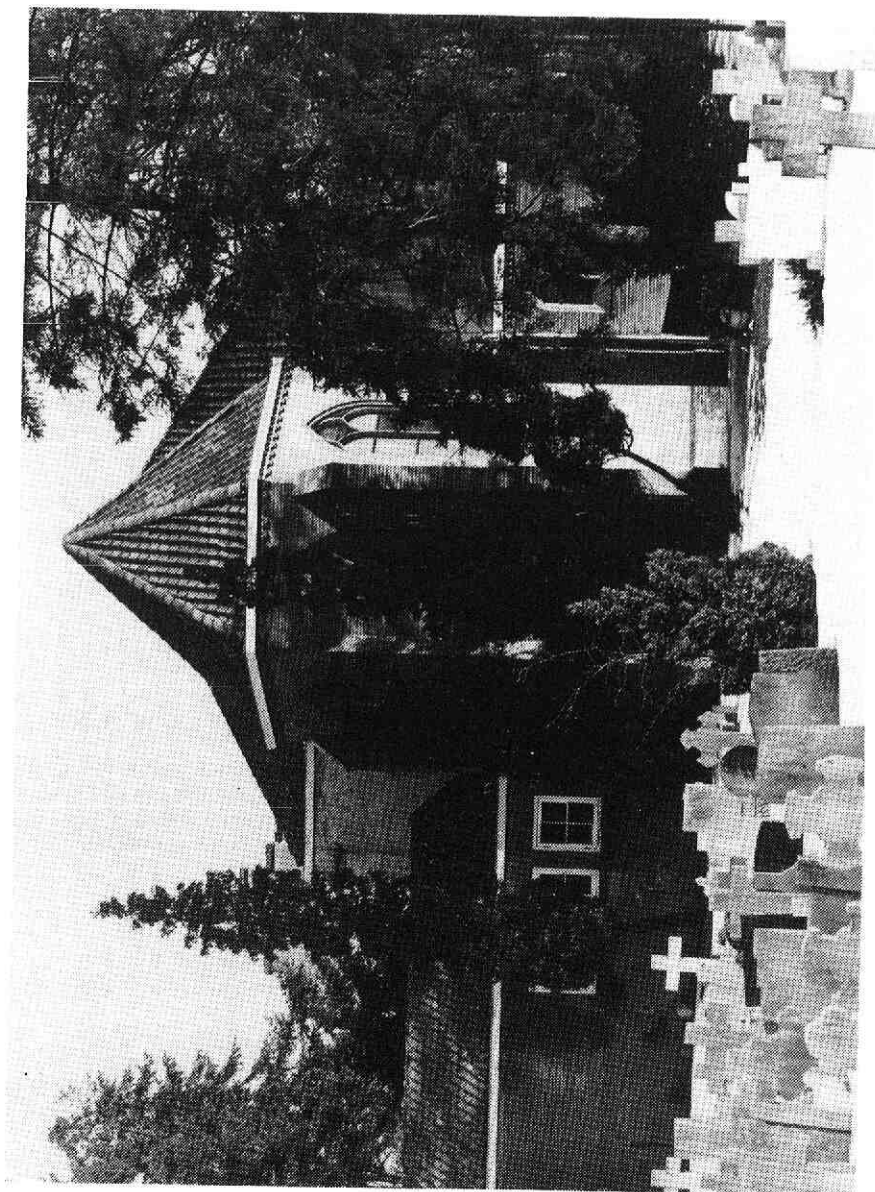
- aartspriesterschap Utrecht en in het parochie-
archieef te Soesterberg.
3. L.J. Rogier, De aartspriesterschappen van de
Hollandse Zendingen; A A U, L X II (1938), blz.
129-162.
  4. V.A.M. van der Burg, De grondaankoop voor de eer-
ste r.k. kerk na de hervorming in 1843 te Zeist;
Nieuwe Zeister Courant 4 maart 1977, blz. 5.
  5. V.A.M. van der Burg, Het r.k. kerkhof aan de
Utrechtseweg; Nieuwe Zeister Courant 1 juli 1977,
blz. 5.
  6. Dit ligt er nog op het r.k. kerkhof, R. Rij 3, gr.
3. Blijkens de grafsteen die zich nog in goede
staat bevindt, liggen er begraven: Maria Hermina
Grasveld, geb. 19-6-1856, overl. 25-6-1885;
Aloysia M.J. Grasveld-Mittweg, geb. 8-5-1825,
overl. 28-2-1883; Wilhelmus Theodorus Grasveld,
geb. 6-11-1809, overl. 13-12-1893.
  7. V.A.M. van der Burg, Het r.k. liefdegesticht en
meisjesschool aan de Utrechtseweg (1906-1921);
Nieuwe Zeister Courant 11 november 1977, blz. 5.

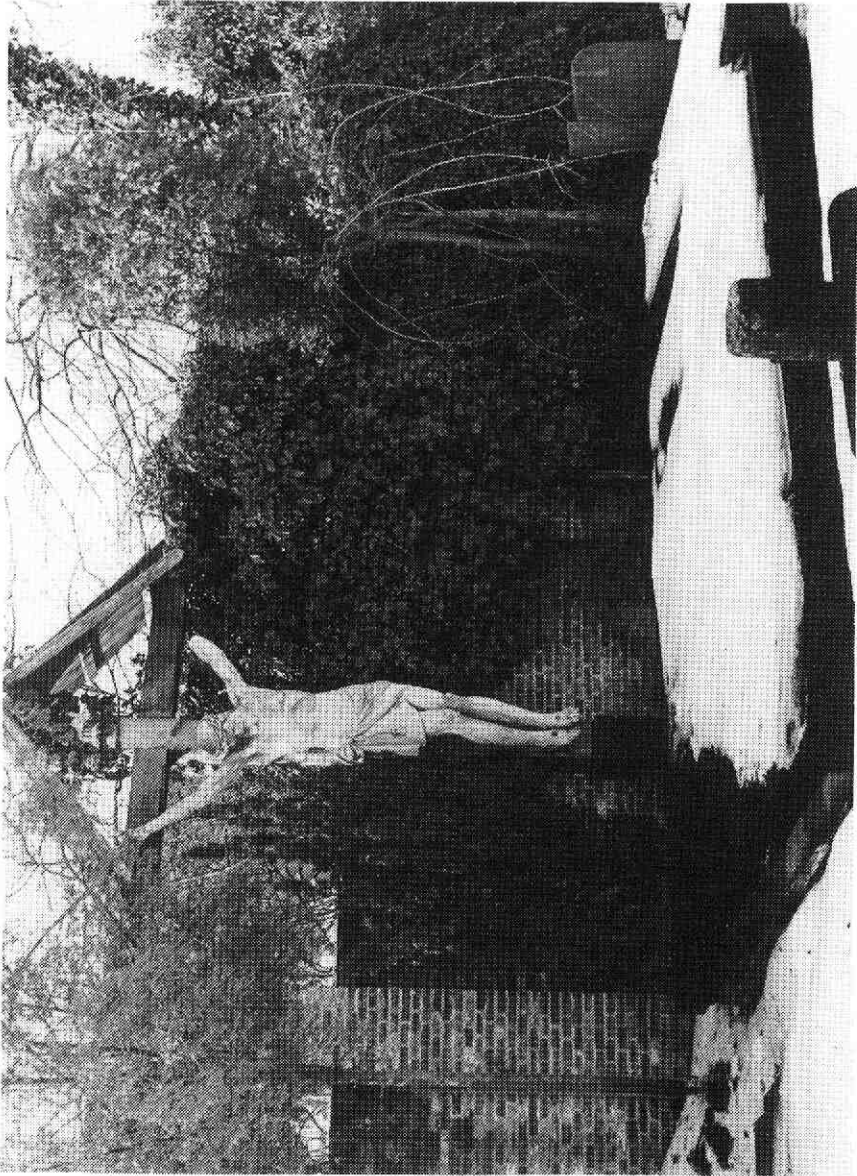
Geertruida Adriana Heymans-Suidgeest (1827-1906)

De voormalige rooms-katholieke kerk aan de Utrechtseweg 60

Achterzijde der kerk met het in 1888 aangebouwde priesterkoor

Kruisbeeld met priestergraf tegen de kerkhofmuur

Pastorie aan de Utrechtseweg 58

Foto's Hanneke Kortlandt, 1979

Schouw in de pastorie, Utrechtseweg 58

Jaarverslag van de secretaris

(Periode oktober 1977 tot november 1978)

Op 20 oktober 1977 kwam de Raad van Beheer in het Slot bijeen. Een belangrijk gedeelte van de vergadering was gewijd aan de bespreking van de activiteiten der verschillende werkgroepen.

Op 24 november sprak voor ons de heer A. Graafhuis, adjunct-gemeente-archivaris van Utrecht, over het onderwerp "Recht en slecht in de stad Utrecht rond de zestiende eeuw"; een voorbeeld van historisch onderzoek op het gebied van misdaad en straf.

Het dagelijks bestuur is in deze verslagperiode verscheidene malen in vergadering bijeen geweest.

In de vergadering van 6 april 1978 kwamen onder andere ter sprake de archiefwerkzaamheden en de publicaties.

De vergaderingen van 22 juni en 8 september waren grotendeels gewijd aan de inventaris in het pand Krullelaan 28 en de bestemming van dit perceel.

Het dagelijks bestuur nam het besluit het pand Krullelaan 28 te verkopen, zulks naar aanleiding van de verhuizing van mejuffrouw Van Heerde naar een bejaardentehuis.

In verband hiermee werd aan de makelaars Dijkhuis en Lettinga en de bouwkundige Klinkvis gevraagd een taxatierapport op te stellen, dat 18 juli 1978 werd uitgebracht.

Op 4 oktober kwam de Raad van Beheer voor de tweede maal in deze verslagperiode bijeen en in deze vergadering werd het dagelijks bestuur gemachtigd het pand Krullelaan 28 tegen de taxatiewaarde te verkopen en schikkingen te treffen aangaande de inventaris.

Op 6 oktober vergaderde het dagelijks bestuur in aanwezigheid van mevrouw Mollen-Hengeveld en de heren Galis en Kuijper met de heren Andries en Graafhuis. Er werd onder andere overeengekomen, dat een nieuwe aflevering van de "Bronnen voor de geschiedenis van Zeist" op 31 december 1978 persklaar zou zijn.

Op 21 juni werd in het Slot een lezing verzorgd door de heer F.A. Groen, werkleider van de Stichting Historisch Boerderij-onderzoek voor de provincie Utrecht.

Deze lezing had betrekking op historische boerderijen in het gebied van de Kromme Rijn en Lopikerwaard en hield verband met de dagexcursie daarheen, welke op 23 juni plaatsvond. Wegens de grote belangstelling werd deze excursie op 29 september herhaald.

Op 12 oktober vond in het Slot een bijeenkomst plaats, waarin twee nieuwe publikaties van de Stichting aan het publiek werden aangeboden, namelijk "De Straatnamen van Zeist, ook straatnamen zijn monumenten" van onze penningmeester, de heer L. Visser en het vierde en laatste deel van "De Oude Kerk van Zeist".

In oktober was de Van de Poll-Stichting vertegenwoordigd op Niveau-1978.

Op 22 november hield mr dr H. Emmer, secretaris der Stichting, in de congreszaal een lezing over het onderwerp "De oudste prentbriefkaarten, geschiedenis van het ontstaan en de ontwikkeling van dit medium in de negentiende eeuw".

Bij het ordenen van het archief zijn in deze verslagperiode weer goede vorderingen gemaakt. Mevrouw Mollen-Hengeveld heeft er waardevolle hulp bijgekregen in de persoon van mevrouw dr D. Bertoen-Brouwer. Terwijl de binnenkomende persverslagen regelmatig worden verwerkt, zijn de beide dames al een flink eind opgeschoten met het inrichten van de iconografische atlas.

Ook dit jaar waren mevrouw Mollen-Hengeveld en de heer Scharten regelmatig in het Slot aanwezig om het archief bij te werken en bezoekers te ontvangen. De heer Scharten ontving bezoek van een dertigtal personen, die informatie wensten voor studiedoelinden of uit persoonlijke belangstelling.

Onder auspiciën van de Stichtse Culturele Raad werd op 20 mei een "historische dag" gehouden in de St Aegtenkapel te Amersfoort. Onze Stichting was hierbij vertegenwoordigd door mevrouw Mollen-Hengeveld en de heer Van Hoogenhuyze.

Op 31 juli overleed op 71-jarige leeftijd, na een langdurige met grote moed gedragen ziekte, de heer drs A. Bertoen, lid van het dagelijks bestuur der Stichting. De Raad van Beheer betreurt ten zeerste het verlies van deze integere, vriendelijke en bescheiden figuur.

De heer mr L.W.L.F. van Heugten heeft per 1 juli als lid van de Raad van Beheer bedankt wegens zijn benoeming tot dijkgraaf van Schieland. In zijn plaats werd door het gemeentebestuur benoemd de heer mr J.H. Ekkers, wethouder van onderwijs der gemeente Zeist.

Ook dit jaar zijn weer vier nieuwe bulletins verschenen.

Het aantal contribuanten bedraagt ongeveer 400.

VERSLAGEN WERKGROEPEN

Archeologische werkgroep

In het afgelopen jaar werd weinig aan "Landesaufnahme" gedaan, daar de groep "zandgronden" van de Archeologische Werkgemeenschap Nederland, afdeling Utrecht, waartoe ook mijn zegsman, de heer W. Donseelaar, behoort, "slapende" was. De laatste maanden evenwel was er weer enige activiteit. In 1976 namelijk waren terreinverkenners van de R.O.B. te Amersfoort, op zoek naar grafheuvels in de gemeente Soest - waar men reeds in 1878 "officieel" tumuli had ontgraven - doorgedrongen op zeister grondgebied, waar zij nabij Wallenburg een aantal heuveltjes opmerkten; zij het zeer onduidelijk afstekend tegen het loopvlak. Daar nu zijn de heren Fokkens, Donseelaar en enkele anderen met verder onderzoek bezig. Het gaat om een twaalfstal - mogelijke - grafheuvels. Een grondiger onderzoek is temeer gewenst, daar de vrees bestaat, dat door bosbouwwerkzaamheden het gebied "verstoord" kan worden.

De heuveltjes liggen ongeveer op de 20 meterhoogtelijn boven N.A.P., dat wil zeggen vrijwel op de "top" van de Heuvelrug in onze omgeving; de heuvel van de Pyramide van Austerlitz ligt weliswaar hoger, namelijk op 49,6 plus N.A.P., maar bijvoorbeeld de buurtschap zelf ligt slechts op gemiddeld 12,5 plus N.A.P.. Het onderhavige terrein is kennelijk deel van een grote tumuli-streek, want in het Gooi, De Vlasakkers, Soesterberg, De Treek, Leusden, Wallenburg (?) en Dijnselburg werden - en worden gelukkig - deze heuvels aangetroffen.

K.W. Galis

Werkgroep plaatselijke monumentenlijst

De werkgroep is begonnen met te inventariseren welke instanties zich op enigerlei wijze bezig gehouden hebben met het registreren van zeister karakteristieke en monumenten. Als aanvulling op de (officiële) lijst van de Rijksdienst voor Monumentenzorg blijkt Staatsbosbeheer een inventarisatie te maken van de waardevolle buitenplaatsen in zuid-oost Utrecht. De Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort heeft enige grafheuvels op zeister grondgebied geregistreerd staan.

Ten aanzien van de te volgen werkwijze is onder meer informatie ingewonnen bij de Bond Heemschut. Bij wijze van experiment zal de werkgroep trachten in eerste instantie een lijst op te zetten voor een klein gebied: de Dorpsstraten en omgeving. In dit kader is reeds een inventarisatie gemaakt van het bomenbestand. Op korte termijn zal een beschrijving van de karakteristiek van de straat en de bebouwing van de le Dorpsstraat aan de orde gesteld worden, in relatie met haar omgeving.

In 1978 hebben de heren drs A. Bertoen en G. van Nieuwenhuizen zich om persoonlijke redenen uit de werkgroep teruggetrokken. Wij betreuren het te hebben moeten vernemen, dat de heer Bertoen vrij spoedig daarna overleden is.

Onlangs is de heer F.A. Groen tot de werkgroep toegetreden. De heer Groen is hoofd afdeling monumenten van de P.P.D. en adviseur van de Bond Heemschut.

Th. Ruys

Een "boer" uit Zeist als briefschrijver
in de Patriottentijd

Inleiding

Niet ongemerkt is de Patriottentijd aan het utrechtse platteland voorbijgegaan. Zeist was zelfs in 1787 een centrum van de onrust, die toen in onze provincie heerste. Maar de oorzaak van die onrust lag toch wel in de stad Utrecht en Zeist was alleen maar een centrum, omdat militaire acties tegen Utrecht ook en vooral vanuit ons dorp werden geleid. Het waren die militaire acties, die bij ons de onrust gaven. Daar handelt dan ook deze brief over, die geen eigenlijke brief maar een pamflet is, en onze boer, die geen boer maar een politiek geëngageerd intellectueel is, stort er zijn hart in uit, niet voor een vriend in Driebergen, maar voor ieder die het gedrukte "schotschrift" lezen wil. Intussen lijkt het wel kennelijk te Zeist geschreven te zijn.

We vonden het pamflet toevallig in een op het gemeente-archief te Utrecht aanwezige verzameling. Hieronder volgt de inhoud:

B R I E F

v a n e e n

Z E I S T E R - B O E R

aan zyn vriend te

D R I E B E R G E N ,

Voor de deur van Hein Oud-Borgemeester verloren en door

W. v. D. te regt gebragt

Goede Vriend Jaap!

Ik ben verheugd door onze Marrytie te horen dat gy welvarend zyt, wy zyn God dank alle ook nog wel, behalven dat Kees gisteren met in de Sloot te vallen zyn Been gebroken heeft, nou wat zal men het leeren, t'is tog om het even, als men het zyne moet kwyt raken, hoe men 'er af komt, of het de Vyand is of wel de eigen Soldaten: kwyt is kwyt. Men is 'er geen haar beter om aan:Ja van Soldaten; zoud gy wel kunnen geloven, dat die Knapen alle de Aard-Appelen, Wortelen en wat weet ik meer, van Hein Verbeek gestolen hebben, wat hebben wy arme Menschen dan te wagten, als zy met zulk een Edelmogend Heer, die met zo een moye Pruik pleeg te lopen, maar zo eens om springen: Buurman Piet die 'er zo maar alles uitflapt, zeyd: het schaad hem niet, waarom heeft hy en alle die andere Snaken die te Amersfoort zitten of het Land omzwerven, ons die Militairen op het Dak gestuurd; alleen om daar door alles in de Stad naar hun kop te krygen; en ziet Jaap t'is maar net waar zo als Piet zeyd, wy arme Boeren moeten het intuschen misgelden, ten is hen niet genoeg dat zy de Burgers op eene schelmsche wyze bedrogen hebben, met kwanswys hen tegen den Prins aan te zetten, en het voordeel voor zich te houden. Neen! nu die ongelukkige menschen uit hunne ogen hebben gezien, zoeken zy ze nog te vermoorden door Militairen die uit het zweet van den Landman zo wel als uit dat der Burgers betaald worden: Lieve Heer! waar moet dat naar toe! en dat zyn nog Regenten! ja wel: het zyn Wolven in een Schapen Vel.

Met dat al zitten wy en zo veel andere Boeren in de Provincie, fraay met die Soldaten te kyken, dat kan nog wel de heele Winter duuren, de Aardappelen zyn slegt, alles is duur, en wy zullen zo arm worden als Job.

Ziet als de Wetten of Privilegien daar nu zo afspraken zou ik ook de mond toehouden, maar t'is krek contrarie, wy en alle andere betalen Servies of

Logies gelden en mogen dus zo niet geplaagd worden, want dat geven wy om daar van vry te zyn: Zo gy Vriend Jaap dus naar myn Raad wilt luisteren, moet gy doen zo als ik en spreken eens met den een of ander in de Stad toen ik voorleden ben te Markt geweest, heeft de Lanter my gezegt: wel Louw wat zyt gyl. geduldig; als gy dat alles zo verdraagt, zullen zy U heel en al op de kop zitten, is het nog niet genoeg, dat, die Heeren van de voorstemmende Leden uit je luy naam spreken, zonder dat je 'er van weet, en om en U zo zoeken te bedriegen, of moet je luy U door Militairen nog laten kaal plukken, en dat om ons die het wel met je voorhebben ongelukkig te maken; als je lui wys waart zou het nu net de tyd zyn, om ook eens van je aftespreken; maar dan moetje de Militairen eerst kwyd zyn, en daar toe alle te zamen de handen in een slaan, en zeggen dat je niet langer de verdrukking der Soldaten wilt verdragen, dat die Heeren geen regt hebben om U zo te plagen, dewyl je Logies en Servies Gelden betaalt.

Zo doende zoude 'er ook eens kans zyn voor het Platte Land om hunne bezwaren en klagten gebeterd te krygen, maar daar willen die Amersfoortsche Jonkers niet aan, dat zou wat ver buiten hun schreef gaan, als het de Boer te wel ging. Zie daar Vriend Jaap dat is wat de Lanter my gezegt heeft, my dunkt hy heeft gelyk, spreekt gy 'er ook eens met de een of ander in de Stad over. Nu, ik schryf nog wel eens nader,

De Vrouw en de Kinderen laten U groeten

Ik blyf U Vriend LOUW.

Wij willen nu eerst in grote lijnen iets over de Patriottentijd in Utrecht vertellen om ons daarna aan de analyse van het zeister pamflet te wijden 1).

De Patriottentijd 1785-87 in Utrecht en omgeving

Het is niet eenvoudig om al wat zich in de jaren 1785-1787 in onze zeister omgeving afspeelde in een algemeen kader te plaatsen. Patriotten en Prinsgezinden zijn algemene en in veel opzichten weinig zeggende benamingen, waaraan de meeste Nederlanders een vage notie verbinden. Het binnentrekken der franse troepen in 1795, de omwenteling en de napoleontische periode overschaduwden veelal de roerige tijd, die daar direct aan voorafging. Nu moet worden gezegd, dat de situatie in die tachtiger jaren der 18e eeuw nogal ingewikkeld was. Verschillende stromingen en krachten deden zich tegelijkertijd gelden en geven een versluierd totaal-beeld.

Toch moeten we, willen we onze zeister "boer" kunnen begrijpen een paar forse lijnen trekken om duidelijk te maken waar het om ging. Het is nodig daartoe een ogenblik terug te gaan tot het jaar 1674. De Fransen en hun koning Lodewijk XIV hadden het land verlaten. De hollandse waterlinie waren ze niet doorgekomen. Maar weinig heldhaftig was het gedrag der landprovincies en de daarin gelegen steden geweest. Zonder enig verweer werden de stads-sleutels 2) de grote Zonnekoning overhandigd. Als straf kregen dientengevolge de stadsregeringen en ook Utrecht toen in 1674 nieuwe reglementen, waarin werd vastgesteld, dat de stadhouder uit hem door de stadsregering aan te bieden voordrachten de benoeming van burgemeesters en vroedschapsleden zou doen. In de praktijk was het in Utrecht zelfs zover gekomen dat de stadhouder van te voren gepolst werd over de personen, die hij op die voordrachten geplaatst zou willen zien. Zo ging het in het groot en het klein.

In Utrecht had een man als Willem Nicolaas Pesters, vroedschapslid en luitenant-stadhouder: de "Stichtse Sinterklaas" uit veel pamfletten, zeer grote invloed. Hij maakte daarvan gebruik door als het uitkwam zijn bedienden op profijtelijke wijze aan

overheidsbaantjes te helpen. Te Zeist moeten we deze Pesters op "Cattenbroeck" zoeken. Een steen des aanstoots werd dit alles voor verschillende groeperingen binnen de utrechtse bevolking en deze stad werd een centrum voor de patriottische beweging, mogelijk wel omdat het de grootste van de gediscrimineerde steden was, waar verder in de begintijd stromingen, die overigens weinig met elkaar te maken hadden en die in de hollandse steden ten dele ontbraken, elkaar versterkten.

In de eerste plaats de regenten, de burgemeesters en de vroedschapsleden. Ze waren ontevreden over de overwegende invloed van de stadhouder bij benoemingen. Deze ontevredenheid strekte zich ook over een groot deel van de burgerij uit. Daarnaast speelde evenwel ook iets anders. Nadat een stedelijk reglement tot stand gekomen was, waarbij de invloed van de stadhouder werd verminderd, voelde de burgerij - en daaronder dient te worden verstaan de grotere en misschien een deel van de kleinere middenstand (de vierde stand telde nog in het geheel niet mee) - zich grotelijks te kort gedaan. Een co-optatie van de regenten was geregeld, maar van enige invloed op de benoeming van hun bestuur door de burgerij was nog geen sprake en daar wilde die burgerij toch wel naar toe.

Wie was deze burgerij en hoe had zij zich georganiseerd? Het is een merkwaardige omstandigheid dat deze bevolkingsgroep haar organisatie-vorm, haar pressie-middel, had gevonden in de schutterijen, officiële stedelijke instellingen, en met name in het in 1783 opgerichte genootschap tot oefening in de wapenhandel "Pro Patria et Libertate". De schutterijen waren in het begin der tachtiger jaren in diep verval. Maar de vierde engelse oorlog (1780-1784) en de bewustwording der burgerij deed deze tot nieuw leven komen. Daarachter stond ook een streven naar meer democratische verhoudingen en invloed op het stadsbestuur. IJverig werd er in de wapenhandel geoefend; maar het politieke streven was

niet minder belangrijk; heel sterk leefde het bij "Pro Patria et Libertate"; een corps dat de ijverige patriotten uit de overige schutterijen verenigde 3). Wel moeten we er ons voor hoeden het democratische streven uit het einde der 18e eeuw (de "Franse Verlichting" was aan de begripsvorming niet vreemd) op één lijn te stellen met hetgeen tegenwoordig onder democratisering wordt verstaan.

De vierde engelse oorlog, waarin de republiek, verbonden met Frankrijk, verwickeld raakte door haar belangrijke en zeer winstgevende handel met de opstandige amerikaanse kolonieën, verliep voor ons land fataal. Daarbij werden weer eens smetten op de stadhouder geworpen. De gehele orangistische partij werd er van verdacht pro-engels te zijn en in de nederlagen mee de hand te hebben. Men voelde zich verraden. Dit speelt zowel bij de grote kooplieden en regenten, die van de amerika-handel profiteerden als bij delen van de burgerij, die onder de naam van Patriotten, het "regeringsmonopolie" van de regenten trachtten te breken. In Utrecht kozen de schutters burger-gecommitteerden; er werden rekesten bij de vroedschap ingediend en toenemende "druk" uitgeoefend. De verzoekschriften werden in het openbaar ter tekening voorgelegd en een groot aantal burgers stelde zich op deze wijze achter de door de schutterijen voorgestelde zogenaamde geconstitueerden. Deze geconstitueerden zien zich vervolgens als vertegenwoordigers van de burgerij, samen met de reeds genoemde gecommitteerden.

Nadat de stadhouder toegegeven had en zijn benoemingsrecht beperkt was, escaleert de situatie in het streven naar een meer "democratische" regering en gaat de strijd om het nieuwe stadsreglement. De regenten trachten de touwtjes, die de stadhouder gedeeltelijk heeft losgelaten, in handen te houden. De patriottische organisaties als "Pro Patria et Libertate" en de schutterijen doen moeite stadsreglementen in hun geest opgesteld te krijgen. De Staten van Utrecht stellen een nogal behoudend reglement op. De Patriotten weten een meer democratische opening door

te drukken en een onwelgevallig nieuw-benoemd vroedschapslid weg te werken.

Vroedschapsleden geven er de brui aan. Op een ogenblik bestaat een soort "rompparlement" dat wel krijgen. De Staten van Utrecht stellen een nogal behoudend reglement op. De Patriotten weten een meer democratische opening door te drukken, een onwelgevallige nieuw-benoemd vroedschapslid weg te werken. Vroedschapsleden geven er de brui aan. Op een ogenblik bestaat een soort "rouipparkmeat" dat wel enigszins aan de democratische stroming tegemoet wil komen. Er ontstaat zelfs nu en dan de neiging en zelfs de poging van deze democraten om met de stadhouder mee te werken en zijn hulp in te roepen. Uiteindelijk ligt er een stadsreglement in ontwerp ter tafel dat de, weer volledige, vroedschap niet wil onderschrijven. De geconstitueerden en gecommiteerden staan er achter, maar de vroedschap denkt door de tijd te rekken ten slotte de zaak weer naar haar hand te kunnen zetten. De kruik gaat zolang te water tot hij breekt. Op 20 maart 1786 leggen de gecommiteerden en schutters op de Neude - dan maar zonder de vroedschap - de eed op het stedelijk reglement af; 2 augustus daaraanvolgend wordt de vroedschap op zeven leden na afgezet. Volgens het nieuwe stadsreglement werden nu door ieder van de acht schutterijcompagnieën vijf kiezers aangewezen en deze 40 kiezers kozen de nieuwe vroedschapsleden (spottende de Neuderaden genoemd).

De Staten van Utrecht waren intussen naar Amersfoort uitgeweken en aldaar werd nu ook een garnizoen gelegd. In Utrecht ging men zich intussen op mogelijke tegenacties voorbereiden. Er had een mini-revolutie plaatsgevonden. Maar de Staten waren niet van plan het hoofd in de schoot te leggen. Zij trokken krijgsvolk samen en kwartierden dat in de omliggende dorpen in. Ook de Staten van Gelderland stelden militairen beschikbaar. De stad Utrecht daarentegen deed een beroep op het patriottisch gezin-de Holland. Een burgeroorlog leek voor de deur te staan. Hoe zag het er onder deze omstandigheden te Zeist uit?

Zeist in 1786 en 1787

De "brief" geeft daaromtrent enig licht. Er wordt geklaagd over de militairen - en dat zijn dan de officieren en soldaten van de utrechtse en gelderse Staten - die door burgers en soldaten betaald worden, maar zich misdragen. - Al op 14 september 1786 klaagden de gecommiteerden van de utrechtse schutterijen er al over, dat de Staten van Amersfoort te Soest, Zeist en vermoedelijk ook nog in andere plaatsen inkwartieringen lieten voorbereiden. - Er wordt "servies en logiesgeld" door de ingezetenen betaald; maar toch ondervinden ze nog veel verdere overlast en worden bijvoorbeeld de aardappelen van het land geroofd. Die aardappelen zijn bovendien nog slecht en duur.

Klachten over "Kriegsunruhen und viel in der Nähe liegendes Kriegsvolk" vinden we overigens ook in de Memorabiliën van de Broedergemeente Zeist 4) in deze periode. Zo, over 1787: "In den ersten 4 Monaten wurden wir indessen wenig in unsrer Ruhe gestört. Als aber in May die Umstände um uns herum ein immer bedenklicheres und kriegerischeres Ansehen bekam; als sich immer mehr Truppen bey uns zusammen zogen, die in der Allée, ja bis innerhalb der Hecke (N.B.: het monumentale hek, destijds aan het Rond) ihre Zelt aufschlugen; als bald darauf sich ein ordentliches Lager nicht weit von unserem Orte formierte; als durch die unterbrochene Communication mit der Stadt Utrecht die Lebensmittel immer theurer wurden, und wir an einigen nothwendigen Bedürfnissen wirklichen Mangel zu leiden anfangen, Handel und Verdienst aber immer in Abnahme gerieth; da hatten wir Ursache unsren Glauben und unser Vertrauen auf den Heiland stärken zu lassen". En verder: "... die Geschwister haben bey dem wenigen Verdienst noch ausserordentliche Ausgaben für Einquartierung der Soldaten gehabt". Het zijn de bekende klachten over de inkwartieringen en de ontregelingen van het dagelijkse leven ten platte lande, die we tot in onze eeuw in oorlogstijden overal aantreffen. Maar het ging in dit

geval wel om een "mini-oorlogje" direct vóór het begin van de moderne tijd met zijn napoleontische en wereldoorlogen.

De thans in Amersfoort zetelende Staten legerden in 1787 te Zeist twee escadrons ruitery onder bevel van generaal Van der Tuyl en verder nog twee escadrons garde-dragonders in Zeist en Driebergen. Uit Gelderland werden in en om Zeist ook nog diverse regimenten en bataljons ondergebracht. Tenslotte waren het vierde regiment onder bevel van generaal-majoor Van Monster en het vijfde onder bevel van de graaf Van Efferen in Zeist en bij Amersfoort gelegerd. Het is hier niet de plaats de militaire strategie van de Staten uiteen te zetten. We volstaan met te vermelden dat het in de bedoeling lag strategische punten om Utrecht heen te bezetten en dat Zeist in die omsingeling een belangrijk centrum vormde. Om een onverhoedse aanval van de troepen uit Zeist tegen te gaan werden zelfs de bruggen over de Vecht bij Breukelen, Maarssen en Zuilen afgebroken.

De utrechtse regenten hadden in juni 1787 de Rijngraaf van Salm als generaal aangesteld over al het krijgsvolk in de stad. Geregeld 5) hadden er schermutselingen plaats tussen de beide partijen; zo vond er op 14 mei een ruitergevecht plaats bij De Bilt, waarbij aan beide zijden enkele cavalleristen gewond werden. In de tweede helft van juni 1787 werd er door de amersfoortse Staten een groot legerkamp tussen Huis ter Heide en Zeist ingericht. We zullen dit kamp ongeveer ter hoogte van het christelijk sanatorium op de (toenmalige) heide moeten zoeken, met stellingen, die naar het noord- en zuid-westen waren gelegen. Het was vanuit Utrecht goed zichtbaar. Op de tweede omloop van de Domtoren werd immers een telescoop geplaatst en tegen betaling mochten de utrechtse burgers vanaf de toren een blik naar het kamp werpen. Het lijkt een beetje ongeloofwaardig wanneer daarbij vermeld wordt, dat ze daarbij de vrouwen bij hun tobben de was voor de soldaten konden

zien doen en dat de soldaten bij helder weer zelfs op de Domtoren konden zien hoe laat het was. Zijn onze ogen zoveel slechter geworden of stond de optische techniek destijds al zo hoog?

Intussen spitste de situatie zich toe. Wel had de stad een militair succes behaald door in mei 1787 met haar schutterijen de militairen onder de graaf Van Efferen bij Vreeswijk op de vlucht te doen slaan, maar in juli werd het weer onrustig in Utrecht. Men had waargenomen, dat er in het kamp van Zeist enige beweging kwam. Kanonnen op de wallen gaven alarm-schoten, de poorten werden gesloten, burgerij en garnizoenen kwamen in de wapenen. Veel gebeurde er toen nog niet, maar anders werd dit op 28 augustus. Een sterk detachement uit het kamp van Zeist bezette toen het dorp De Bilt en wierp bij de kerk een batterij op. Een bezetting werd achtergelaten, de rest keerde naar Zeist terug. Er volgde uit Utrecht een zware kanonnade van wel 400 schoten. De ware kanonniërs bleken de utrechtse schutterijen of het door de utrechtse regering aangetrokken garnizoen evenwel niet te zijn. Er werd slechts één dak beschadigd.

Commentaar op "de brief"

We keren van De Bilt naar Zeist terug en gaan eens na wat daar aan vooraanstaande personen, die iets met de utrechtse troebelen te maken hadden, woonden, of ten minste hun zomerverblijf hadden. Zij zijn van de meest uiteenlopende politieke kleur. Over de belangrijke Orangist en Raad in de vroedschap, een man met nogal wat bedenkelijke praktijken, mr Willem Nicolaas Pesters, ambachtsheer van "Cattenbroeck", spraken we al even. Hij bezat in zijn heerlijkheid het buitenhuis "Wulperhorst". "Wulperhorst" was toen heel wat kleiner dan het huis, dat er in de zestiger jaren van de vorige eeuw is verrezen.

Een dominerende figuur in Zeist was verder de oud-burgemeester van Utrecht, Hendrik Verbeek, toen al ongeveer 78 jaar oud en sinds 1748 weduwnaar van

Clara Justine van Royen. Zijn herenhuis aan de Dorpsstraat doopte hij daarom "Beek en Royen". Het was gesticht op de plaats, waar zich te voren een lakenververij had bevonden. En juist daar in de Dorpsstraat aan het begin van de Driebergseweg werd voor zijn deur de aan de driebergse vriend gerichte brief verloren.

Hendrik Verbeek was een neef van de beide vooraanstaande Hernhutters Jan en Pieter Verbeek, die zich vanuit Amsterdam in het midden der eeuw te Zeist hadden gevestigd. Raad en burgemeester van Utrecht kon hij uiteraard slechts zijn, wanneer hij niet als deze beiden, doopsgezind van origine was; hij behoorde dan ook tot de "gereformeerde religie". Als één van de twee burgemeesters fungeerde hij overigens maar kort, van 1784 tot 1785. Hoewel behorend tot de typische regentenstand en zeker geen democraat, nam hij in het algemeen een vrij gematigd standpunt in. Zo achtte hij het ten tijde van de actie tegen de overheersende invloed van de stadhouder niet bezwaarlijk - dit in tegenstelling tot de opvatting van andere Raden - dat ook voor de kleinere ambten in de stad niet uitsluitend reeds lang-ingezeten burgers werden benoemd. Dit stond in verband met het "kabaal" om de Orangist Pesters, die overal bedienden en andere onderhorigen placht in te drukken 6). Later toonde hij zich echter weinig toegankelijk voor de verlangens van de gecommitteerden der schutterijen met betrekking tot de benoeming van een nieuw vroedschapslid en bleef hij strak de lijn van de overige regenten trekken. Een deputatie van gecommitteerden, die te zijnen huize in Utrecht kwam aandringen om voor dit geval een buitengewone vroedschapsvergadering bijeen te roepen, laat hij rustig "in de kou" staan, hij onttrekt zich aan een bespreking. Uiteindelijk krijgen de gecommitteerden hun zin. De vroedschap trekt de benoeming van de nogal contraversiële Sichterman tot Raad in, maar verschillende vroedschapsleden en Verbeek als burgemeester, leggen hun functie tijdelijk neer. De later, op 2 augustus 1786, afgezette

vroedschapsleden, waaronder ook Verbeek, hadden het in Utrecht niet gemakkelijk. Ze liepen het gevaar in hun persoonlijke eigendommen te worden aangestast en waren ook het voorwerp van schimpdichten. We citeren hieruit een gedeelte waarin Verbeek voorkomt:

"Lijst der respectabele oude Vroedschap der Stad Utrecht",

Een onverstandig Hoerenbeest..Jan Frederik van Beeck, heer van Dijkveld

Een vrek, een huychelaar, een vrijgeest...Arnoud Loten

Een ongeleerde Lakenwinkel 7)...Hendrik Verbeek

Een burger-beul, een lompe schinkel...Abraham Jacob van der Dussen van Darthuizen enz.

Aan de afgezette vroedschapsleden werden ook beperkingen opgelegd. Hen werd verboden de stad te verlaten. Gevreesd werd dat ze, eenmaal buiten de stad, zich in verbinding zouden stellen met de amersfoortse Staten om aan het utrechtse bewind een eind te maken. Zo wordt bijvoorbeeld op 16 maart 1787 uit naam van het college van gecommiteerden een redres bij de vroedschap ingediend, waarbij geprotesteerd wordt, dat de Staten van Utrecht "nog steeds overleg plegen met H. Verbeek...". Onze Hendrik Verbeek zat veilig op "Beek en Royen", maar anderen kwamen ongelukkiger te pas.

Het oud-lid van de vroedschap mr O.W.P. Falck was ook met zijn familie naar Zeist uitgeweken, maar keerde terug, omdat hij als schepen voor een vergadering van het gerecht werd geconvoceerd. Toen hij in de stad terugkwam zag hij tot zijn verbazing hoe zelfs zondags door jong en oud aan de (geschuts-)batterijen werd gewerkt. Falck kreeg een brief van zijn vrouw uit Zeist, waarin stond dat troepen naar Utrecht op mars waren. Bang dat hij bij te verwachten gevechten in de knel zou komen, probeerde hij als stalknecht vermomd uit de stad weg te komen naar zijn familie in Zeist. Hij wandelde de Witte-Vrouwenpoort door, maar werd herkend en bij het Kruisgasthuis (ter hoogte van de tegenwoordige

Kruisstraat bij de Biltstraat) door enkele schutters ingehaald en naar de stad teruggebracht.

We dwalen af maar willen toch nog een paar opmerkingen over Verbeek maken waartoe de brief aanleiding geeft. De schrijver heeft het niet ver mis, wanneer hij laat merken dat een man als Verbeek zou kunnen samenspannen met de amersfoortse Staten, die de zeister ingezetenen soldaten op het dak hebben gestuurd. Hij drijft de spot met de oude heer, die "met zo een moye Pruik pleeg te lopen". Waarschijnlijk droeg Verbeek (we zien hem daarmee op zijn portret 8)) ook later nog de zogenaamde "allongepruik", die in de tachtiger jaren uit de mode en door het pruikje met staart en strikje was vervangen.

Verbeek mag dan op enigerlei manier met de Staten samenwerken, desniettemin worden de aardappelen, wortelen en wat dies meer zij, van zijn land geroofd door de militairen. Wij arme boeren betalen geld voor kost en inwoning van die soldaten, maar zitten toch ook verder nog in de knel. We hebben niets aan de Staten, waarvan de "jonkers", dat wil zeggen het tweede lid der Staten - de ridderschap - die het platteland vertegenwoordigt, toch voor ons zouden moeten opkomen. Maar die jonkers willen daar niet aan: "dat zou wat ver buiten hun schreef gaan, als het de Boer te wel ging".

Zo ongeveer is de teneur van deze brief en het lijkt wel het pre-revolutionaire Frankrijk in Zeist. (N.B.: "voorstemmende leden" wil zeggen het lid der geëligeerden - de vroegere geestelijkheid - en dat der ridderschap, die hun stem vóór het lid der steden uitbrachten. De steden waren te Amersfoort niet vertegenwoordigd).

De schrijver staat kennelijk aan de kant van de Patriotten in Utrecht. Hij is zeer gebeten op de regenten. Zij hebben de burgers bedrogen door hen tegen de Prins op te zetten, om zodoende tegen diens recht op de benoeming van de vroedschapsleden te ageren. Toen de Prins evenwel had toegegeven, zijn benoemingsrecht had beperkt, was er verder van

een invloed van de burgerij op de benoemingen van vroedschapsleden geen sprake. De regenten hielden alles in eigen hand. Dat staat duidelijk in de zin: "...ten is hen niet genoeg dat zij de Burgers op eene schelmsche wyze bedrogen hebben, met kwanswyn hen tegen den Prins aan te zetten en het voordeel voor zich te houden". Die ellendige regenten bedrogen de burgers in de stad en nu - uitgeweken naar het land - spannen ze met de Staten samen, die verantwoordelijk zijn voor de militaire ellende hier in Zeist. Dat is de kern van de zaak. Louw raadt zijn vriend aan in de stad heil en heul te zoeken.

Het is me niet duidelijk geworden wie daar met "de Lanter" kan worden bedoeld, een utrechtse patriot kennelijk, die vriend Louw in de stad tot verzet en vrijmoedigheid heeft opgemonderd. Duidelijk hebben we te maken met een pamflet, waarin getracht wordt de onrust op het platteland om Utrecht wat aan te blazen, ten einde de militaire druk om de stad heen te verlichten.

De eerste zinnen van de brief stellen ons nog voor de vraag of we hier te maken hebben met een inleiding, die een zo huiselijk mogelijk verhaal fingeert, of dat op bepaalde gebeurtenissen in de politieke strijd wordt gezinspeeld. De naam "Kees" doet ons in laatstgenoemde richting zoeken. "Keezen" werden de Patriotten door hun tegenstanders genoemd, maar zij zelf gebruikten dat scheldwoord ook wel als een eretitel. En misschien duidt het woord op de waakzaamheid, als die van een keeshond. Toen in juni 1786 de stemming onder de utrechtse burgers tussen voor- en tegenstanders van het nieuwe stadsreglement steeds feller werd, gingen bijvoorbeeld verschillende Patriotten als kenteken van hun politieke gezindheid een zilveren keeshondje aan hun horloge hangen. In dit geval zou de inleiding op een bepaalde tijdelijke tegenslag van de patriottische beweging te Utrecht in 1786 of 1787 kunnen duiden. In de wir-war van de gebeurtenissen - de strijd om de stadsreglementen, de acties tegen de af-

gezette vroedschapsleden, de militaire incidenten om Utrecht - is het evenwel moeilijk hieruit een bepaalde keus te maken.

Een vooraanstaand utrechts regent, mr Johan Burman, woonde op het buiten "Zandbergen" (thans seminarie van de Zevende-Dags-Adventisten) aan de Amersfoortseweg onder Huis ter Heide. Hij was de vader van het vroedschapslid mr Pieter Carel Burman. Vader, zoon en enkele anderen vormden een c oterie, die wat meer openstond voor de patriottische beweging. Burman werd dan ook als Raad in 1786 niet afgezet, maar hij vertoonde zich toch niet bij de befaamde be ediging op de Neude. Uit de kring van vader en zoon kwamen veel pamfletten en de mogelijkheid is niet uitgesloten dat de samensteller van onze "brief" daar moet worden gezocht.

Een meer toegewijde partijganger van de Patriotten woonde evenwel elders in Zeist: mr Coenraad Willem Kelderman, de drost van de Hoge Heerlijkheid van 1779 tot 1787 9) en een van de secretarissen der vroedschap, die na het afzetten der Raden in augustus 1786 in functie was. In de benarde dagen te Utrecht in het voorjaar van 1787 drong hij met de bekende Patriotten D'Averhould, D'Yvoy en Gordon bij de vroedschap aan op het versterken van de wachten bij de stadspoorten. Op die manier zou dan bovendien nog de mogelijkheid ontstaan vele arme burgers als schutters iets te doen verdienen. Dat was zeer gewenst, omdat van de handwerkslieden, zoals timmerlieden en metselaars, nog geen vierde deel werk kon vinden. De vroedschap ging op 23 april 1787 met de aanbevelingen van dit groepje accoord. Wel een sociaal voelend man, die zeister drost.

Hij bewoonde een gedeelte van een zeister slotvleugel. Zijn weduwe, Maria Wilhelmina van der Vliet, vinden we daar nog wanneer Slot en Heerlijkheid Zeist door de Erven Van Laer in 1818 worden geveild. Een dochter van hem, Anna Maria Jacomina Kelderman, gehuwd met Carl Heinrich Wilhelm Verbeek, een verre

naneef van onze utrechtse oud-burgemeester Hendrik Verbeek, werd de moeder van Guido Fridolin Verbeek, de emancipator van Japan.

Onze drost moest nade komst van de Pruisen in september 1787 met vele andere Patriotten de wijk nemen naar het buitenland. Hij ging echter niet naar Frankrijk, zoals velen, maar naar Engeland 10). Het is aan te nemen dat hij over een wel versneden pen beschikte en ook hij zou best en misschien eerder nog dan Burman, schrijver van het pamflet geweest kunnen zijn. Als drost was hij uiteraard nauw betrokken bij de situatie van de boeren in zijn Heerlijkheid en politiek was hij zeker geen vriend van Hendrik Verbeek.

Ten slotte: de voor de deur van Verbeek "verloren" brief wordt terecht gebracht door W.v.D. Wie zou zich onder deze initialen kunnen verschuilen? We zouden kunnen denken aan de vroedschapsraad Willem van Dam, Heer van Isselt. Van Dam was met Burman een der weinige niet-afgezette Raden en evenmin als Burman op 2 augustus 1786 op de Neude aanwezig. Hij zou zelfs in aanmerking kunnen komen om het pamflet geschreven te hebben. Voor zover bekend had hij evenwel niet veel banden met Zeist. Daarom zouden we misschien de voorkeur moeten geven aan de latere schout der Heerlijkheid Zeist, Wouter van Dam 11), die in de jaren 1789-1797 in functie was. Als "aspirant"-schout zou hij in aanmerking kunnen komen de brief te hebben gevonden en terecht te hebben gebracht.

Besluit

Alle oorlogstoerusting en het wapengekletter liepen uiteindelijk op niets uit. Na de aanhouding van Prinses Wilhelmina bij de Goejanverwellesluis, waardoor zij op 28 juni 1787 werd verhinderd naar Den Haag te reizen, escaleerde de situatie snel. Op bevel van haar broer, de koning van Pruisen, trekt op 13 september een pruisisch leger de Republiek binnen.

In Utrecht verlaten op 15 september de Rijngraaf van Salm, de militairen, de auxiliairen (hulpgroepen) en de leiders van de Patriotten de stad. De Rijngraaf trekt zich op Holland terug. De schutterijen zijn ontregeld.

"Enige utrechtse burgers gingen na het overhaaste vertrek van de Rijngraaf op verkenning uit; zij vonden het fort Redelijkheid bij de Maliebaan verlaten en begaven zich toen naar De Bilt, waar zij de commanderende officier meedeelden, dat de bezetting Utrecht verlaten had. Deze officier werd wantrouwend en vreesde een hinderlaag; hij hield de burgers in verzekerde bewaring totdat hij inderdaad merkte, dat zij de waarheid gesproken hadden. De officier zond nu het heugelijke nieuws naar generaal Van Monster, commandant van het kamp te Zeist, die het weer doorzond naar de Staten en de Prins te Amersfoort. De 16e september 's morgens om zeven uur trok reeds een afdeling huzaren uit het kamp van Zeist de stad binnen; om negen uur deed generaal Van Monster zijn intocht, weldra door verschillende troepenafdelingen gevolgd. De Pruisen komen nog dezelfde dag. Het stadhuis werd door wachtposten bezet en de stadspoorten werden gesloten" 12).

Onrustig waren die laatste dagen toch nog geweest. De memorabiliën van de Broedergemeente maken er duidelijk melding van en spreken zelfs in het bijzonder van die 16e september, die het einde van de narigheid bracht.

J. Meerdink

Noten

- 1) Hierbij is dankbaar en uitvoerig gebruik gemaakt van: dr A. van Hulzen, Utrecht in de Patriottentijd, Zaltbommel, 1966
- 2) Een fraaie kopergravure van deze overgave door de beide diepbuigende burgemeesters in "Het ontroerde Nederland" is afgebeeld in J.E.A.L. Struyck, "Utrecht door de eeuwen heen", 1968, blz. 236

- 3) Het is bijzonder merkwaardig, dat we in de naamlijst van "Pro Patria et Libertate" uit 1784 als honorair-lid vermeld vinden: "Baron van Gersdorff, thans Burger te Utrecht". Nu moet dit wel Wolf Caspar Abraham von Gersdorf (1704-1784), een vooraanstaand lid der Evangelische Broedergemeente geweest zijn. Hij was een verwant van de graaf von Zinzendorf en in dienst der Uniteit, speciaal belast met het verbeteren van de verhouding tussen de nederlandse wereldlijke en kerkelijke overheden en de Broedergemeente. Juist in deze tachtiger jaren nu wordt de verstandhouding met de classis Utrecht van de Landskerk sterk verbeterd. Broedergemeente-memorabiliën noemen in dit verband ds P.J. Bachiene te Utrecht. Weliswaar overleed Von Gersdorf in 1784 te Baiby, maar "Pro Patria" werd in 1783 opgericht en de in 1784 gepubliceerde ledenlijst zal wel de toestand bij de oprichting in 1783 weergeven. Men mag zich afvragen of het lidmaatschap van Von Gersdorf van een patriotisch genootschap bedoeld was om ook op deze wijze voor de Broedergemeente nuttig te zijn
- 4) Aanwezig op het Rijksarchief te Utrecht
- 5) Van Hulzen o.c., blz. 277
- 6) Voor deze en andere opmerkingen over Verbeek zie: Van Hulzen o.c. passim
- 7) Op de plaats van "Beek en Royen" te Zeist bevond zich tevoren een lakenververij
- 8) Dit portret is afgebeeld in J. Meerdink, "De Nederlandse inslag in de Broedergemeente in de 18e eeuw", Van de Poll-Stichting, 1977
- 9) De Oude Kerk te Zeist, dl IV, 1978, blz. 470
- 10) William Elliot Griffis, Verbeek of Japan, Edinburgh and London, 1901, blz. 34
- 11) De Oude Kerk te Zeist, dl IV, blz. 475
- 12) Van Hulzen o.c., blz. 287
Struyck o.c., blz. 258

Herinneringen aan "De Koppel" te Zeist

Niets is er meer van terug te vinden. De landelijke Koppeldijk, de molen, het sluisje, de oeroude gebouwtjes van "De Klomp", de brug over de zeister vaart, de grote stenen duiventil, die daar verloren op een weiland stond. Alles is verdwenen. Ja, misschien is ter plaatse nog wel in een vergraven vaart een sluisje te vinden; maar wat dan nog? een stuk mooi en karakteristiek landelijk Zeist is volkomen verdwenen. Wat we er voor in de plaats kregen is woonruimte! Hoe ons nageslacht, bij een in aantal sterk verminderde bevolking, daarover zal denken, kunnen we ons wel ongeveer voorstellen.

Intussen is dat gebied bij de Koppeldijk, de Zeister Brug, Vinkenbuurt en Kroostweg niet alleen karakteristiek en mooi geweest, al vanaf de middeleeuwen, ja juist in die middeleeuwen vormde het gebied om "De Koppel" een centrum, naast dat van de Kerk. De Zeister Brug had een zeer eigen functie.

Daar op de hoek van de Koppeldijk en de Kroostweg, waar de Grift de Koppeldijk bereikte en de weg bij de brug een rechte hoek maakte, lag tot na het midden van de vorige eeuw een kleine "herenbehuizing". Iets tussen een buiten en een herenboerderij. Het goed heette "De Koppel", eigenlijk de "Grote Koppel", zulks in tegenstelling tot de "Kleine Koppel", ook wel "De Snep" geheten, die zich verderop bevond, ongeveer ter plaatse waar de Noordweg en de Kroostweg samen komen.

Die "Koppel" was het ouderlijke huis van Guido Fridolin Verbeek, werktuigkundig ingenieur, theoloog, zendeling in Japan en in de zogenaamde Meijiperiode een der belangrijkste medewerkers van de keizerlijke regering bij de emancipatie, de verwestelijking van dat land. In het boekje over de "Nederlandse inslag in de Broedergemeente te Zeist in de 18e eeuw" hebben we al even aandacht voor hem gevraagd.

We komen hier op hem terug, omdat in de zeer uitvoerige engelse biografie van hem door W.E. Griffis 1)

het tweede hoofdstuk "De Koppel" geheel aan zijn jeugd is gewijd en ons op "De Koppel" brengt in de dertiger en veertiger jaren van de vorige eeuw. Daarmee leren we het huidige Zeist-West en het leven van een zeister familie tegen het midden van de 19e eeuw op een dergelijk buitentje uit een engelse bron kennen.

In de middeleeuwen behoorden de daargelegen landerijen aan het Kapittel van St Jan te Utrecht. In 1347 vinden we een erfpachtsuitgifte van "4 morgen land op de Coppel aan de Coppelweg" en in 1388 een gelijksoortige vermelding 2). In 1483 worden 2 kampen land "aan de brugweg bij de Coppel" door Willem van Wynssen aan Thymer van de Haer overgedragen. Gesproken wordt van "2 campen land bij Zeysterbrugge" 3). Van de Haer is monnik van Oostbroek en verkrijgt het land ten behoeve van de abt en het convent van die abdij.

In de 16e eeuw is gedurende generaties een familie Gysberts ter plaatse een belangrijke grondbezitter. Uit het verhandelde op een rechtszitting van de officiaal van de bisschop van Utrecht blijkt dat in 1505 Gysbert Gysbertsz. "op die Coppel" geland is 4). In 1517 betaalt deze "Gysbertsz. Gysbertsz. op dye Coppel" - volgens de rekening van de Staten van Utrecht - 3 gulden huisgeld in het Sticht Utrecht 5). Dat "huisgeld" betaalt hij dus voor zijn woonhuis aan de Coppel. Het Register van de uitzetting van het huisgeld in het Sticht Utrecht vertelt ons dat in 1525 Gysbert Gysbertsz. Coppel, voor 3 huysen en Gysbert Gysbertsz. jonge (dus blijkbaar zijn zoon), voor 1½ huys wordt aangeslagen 6). Met een Dirck Gysbertsz. op te Coppel, die in 1573 "twaalf cleyne parthijen van landen van den convente (van Oostbroek) gebruijct" 7) zijn we dan kennelijk bij een volgende generatie dezer familie beland. Dirck Gysbertsz. wordt in 1580 nog eens vermeld als gebruiker van diverse percelen land van de

abdij Oostbroek 8). Utrechtse kapittels en de abdij Oostbroek waren in de middeleeuwen bekende grootgrondbezitters in Zeist en omgeving.

Maar de zeister brug, de brug over de zeister Grift bij de Koppeldijk en de Breesteeg (de latere Kroostweg), maakte dit deel van Zeist tot een belangrijk administratief en gerechtelijk centrum. De bisschop van Utrecht bezat te Zeist een "hof", dat wil zeggen een administratief centrum waar de afdrachten van horigen, later pachters, moesten plaatsvinden en waar het "hofgerecht" over geschillen daagde. De gemeenschappelijke, bij de zeister boeren in gebruik zijnde gronden, de zogenaamde markegronden, behoorden aan de bisschop en de afdrachten voor het gebruik ervan (zandhamelen en stroyelgeld 9)) vonden eveneens op deze Zeister Brug plaats. Dat die brug werkelijk de ons bekende brug over de zeister Grift was, blijkt uit de reeds vermelde oorkonde van 1483, 3) en 10).

Het hofgerecht daagde in het begin van de 14e eeuw nog met "hijen" (horigen). De gerechtsvergadering vond altijd plaats op St Maartensavond (11 november). We vinden voor 1320 bijvoorbeeld een zitting van het hofgerecht vermeld. Waarschijnlijk is het hofding (gerecht) opgeheven tussen 1379 en 1426. Het komt dan namelijk niet meer in de rentmeestersrekeningen van de bisschop voor.

Eeuwen later verkoopt Cornelis Schellinger de Hooge Heerlijkheid Zeist aan Maria Agnes von Zinzendorf en koopt in dat zelfde jaar 1767 - behalve het grote middenhuis op het Broederplein van Matthijs Beuning - van mr Van Nes, advocaat bij het Hof van Utrecht, een "heere- en boerenplaats, genaamd de Groote en Kleyne Koppel" met heel wat landerijen 11). Schellinger was blijkbaar doende de door de verkoop van Zeist vrijgekomen gelden te beleggen, te zelfder tijd dat hij zich op het Broederplein vestigde.

Het is deze bezitting nu die in 1826 in handen komt van Carl Heinrich Wilhelm Verbeek (1797-1864); de omstandigheid dat Schellingers dochter Maria

Sophia in 1826 was overleden, wekt het vermoeden, dat Verbeek "De Koppel" uit haar nalatenschap heeft verworven. Hij kocht op een veiling op 11 en 16 december van dat jaar, voor f 6.750,--. Het buitenverblijf was toen 2 bunder en 68 roeden groot. In 1834 koopt hij er grond bij en op 7 november 1857 worden 3 daghuurderswoningen met erf en grond, genaamd Het Klompje voor f 2.500,-- door hem gekocht van dr J.F.J. van Laer. Eerder, op 2 maart 1791, had deze juffrouw Schellinger het huis "De Klomp" al verkocht aan de Hernhutter B.C. van Calker. Met Wilhelm vestigde zich na twee generaties weer een Verbeek, afstammend van een overgrootvader, die de Hernhutterkolonie mede had gesticht, in Zeist. Zijn vader Hendrik of Heinrich Jan Verbeek (1769-1817) kwam uit de Broedergemeente Neudietendorf in Thüringen; de familie woonde later in Niesky, maar Hendrik trad uit de Broedergemeente en vestigde zich met zijn vrouw Dorothea Elizabeth Hennig (1773-1848) te Molsdorf in Saksen, waar de oudere kinderen, waaronder Carl Heinrich Wilhelm, werden geboren. Volgens familie-overlevering deden de onrustige tijden van de napoleontische oorlogen het gezin naar Hamburg verhuizen. In 1804 verkreeg de vader daar het burgerrecht, hij richtte er een azijnfabriek op. Deze fabriek ging tijdens het beleg van de stad door Napoleon weer te gronde. Overigens schijnt Hendrik Jan ook nog in het napoleontische leger te hebben gediend; in de familie is overgeleverd dat hij als officier koeriersdiensten deed. Een in mijn bezit zijnde miniatuur toont hem getooid met het Legioen van Eer. De vele problemen in de franse tijd, waaronder de vrees voor conscriptie, deed de ouders hun zoon naar verwanten in Zeist zenden. Zo groeide Wilhelm op in het huis van zijn vaders zuster, Christiane Salomé Verbeek (1778-1835), gehuwd met Jacob van Laer (1769-1824), in de Hernhutterkolonie. Andere familieleden vestigden zich in Zwolle; een der dochters huwde daar met de lutherse

predikant J.M. Wolff (1788-1874).

In een deel van het Slot woonde destijds, samen met haar moeder, Maria Jacomina Emma Kelderman (1791-1852), de dochter van mr Coenraad Willem Kelderman, die van 1779-1787 drost van de Heerlijkheid Zeist was geweest. De oude drost, een vurig patriot, die in 1787 de wijk had moeten nemen naar Engeland, was al voor de eeuwwisseling overleden. Jacomina's moeder heette van zichzelf Maria Wilhelmina van der Vliet, was Kelderman's tweede vrouw en geparenteerd aan de Van der Vliets, die eveneens voor de stichting van de Broedergemeente Zeist hun steentje hadden bijgedragen. Ook de familie Van Laer en Verbeek waren met de Van der Vliets verwant. In 1818 trouwde Wilhelm Verbeek met Jacomina Kelderman 12). Zijn schoonmoeder bewoonde toen nog steeds een gedeelte van het Slot, dat destijds aan verschillende personen was onderverhuurd 13).

Het boek van Griffis 14) geeft nog enige achtergrondinformatie over de familie Kelderman, die we hier vanwege de curiositeit vermelden:

"De Keldermans zouden uit Italië stammen, waar zij in vroeger eeuwen de naam Paravium (Paravi?) gedragen hadden. Zij hadden al vroeg de leerstellingen van de Reformatie tot de hunne gemaakt, waren als kettters vervolgd en vluchtten voor hun leven. Een van hen had zich, toen hij door de Inquisitie werd gezocht, gedurende verschillende dagen in een kelder te Straatsburg verscholen. Toen hij daar weer uitkwam, had hij - om zijn vervolgers op een dwaalspoor te brengen en zich een grotere mate van veiligheid te verschaffen - onder de naam van Kelderman een asiel gezocht. Hij vond dit in het land waarvan hij had gehoord dat er voor alle mensen, tot welke gezindte zij ook behoorden, gewetensvrijheid was".

Wilhelm Verbeek en Jacomina Kelderman hadden acht kinderen, die gezamenlijk op "De Koppel" opgroeiden. Het echtpaar had eerst in Rijsenburg gewoond. Daar was Wilhelm op 8 maart 1825 tot schout en secretaris

benoemd, een ambt dat krachtens het "Reglement op het bestuur ten Platten Lande in de Provincie Utrecht" vanaf 1 september 1825 in dat van burgemeester wordt omgezet. Hij blijft dat ambt vele jaren, tot 31 december 1849, bekleden 15). Merkwaardiger wijs ook nog nadat hij zich, na aankoop van "De Koppel", te Zeist had gevestigd en - nog vreemder - nadat hij in Zeist gemeenteraadslid was geworden (1832). Eerst tegen de tijd dat hij daar tot assessor (sinds 1851 wethouder) wordt benoemd (1850), treedt hij als burgemeester af 16).

In zekere zin was Verbeek de laatste burgemeester van Rijsenburg; na zijn aftreden werden Driebergen en Rijsenburg in een "personele unie" samengevoegd en was de burgemeester van Driebergen tevens burgemeester van Rijsenburg. We zullen niet zover gaan zijn activiteiten als gemeenteraadslid en wethouder van Zeist 17) hier nader te bespreken, maar slechts vermelden, dat hij als lid van een raadscommissie nauw betrokken was bij alles wat de Koppelsluis aanging. Zo ontwierp hij in 1850 het reglement van deze sluis.

In 1841 stichtte hij op zijn terrein langs de zeister Grift een azijnfabriek; de Van Laers hadden in die omgeving al een lijmfabriek en een oliemolen (een zogenaamde rosmolen) bezeten en in 1841 had de hernhutter P.C. van Calker daar een lijmziederij en bleekerij 18). Wilhelm Verbeek overleed in 1864. In een Weekbode van 1874 kondigde H.H. Liefrink aan dat hij zijn azijnfabriek "De Ster" naar de Steeg (Maurikstraat) bij de Tweede Dorpsstraat had verplaatst. Het ligt voor de hand in deze azijnfabriek, die tot vóór de laatste oorlog in bedrijf was - vele zeistenaren kunnen nog de zurige lucht die in de zogenaamde "Azijnreet" placht te hangen - een door Liefrink van Verbeek overgenomen onderneming te zoeken. Maar dan zou Liefrink deze fabriek al vóór Verbeek's overlijden moeten hebben overgenomen, want hij bestond al in maart 1864 en Verbeek overleed in februari. Men zou iets dergelijks kunnen veronderstellen: twee

azijnfabrieken in een dorpje als Zeist lijken immers wat te veel van het goede.

We liepen wat op de ontwikkeling vooruit, want zo gemakkelijk was het niet de azijnfabriek aan de Grift, dicht bij "De Koppel" te stichten. Verbeek stuitte op ernstige weerstand bij Van Calker, die bang was dat zijn wasgoed op de bleek, door de smook van Verbeek's met kolen gestookte machines zou worden besmeurd. Hij mocht zijn fabriek stichten, maar onder voorwaarde dat hij turf en geen kolen zou stoken.

Dit dan voor zover het de ambtelijke en economische activiteiten van C.H.W. Verbeek aangaat, keren we thans naar zijn huiselijke omstandigheden en zijn verblijf op "De Koppel" terug. De biograaf van zijn in 1898 overleden zoon Guido heeft aan het eind van de 19e eeuw, ten behoeve van zijn werk, bezoeken aan Zeist gebracht. De Engelsman werd op het Slot gastvrij ontvangen. "Many are my happy memories of the courtesy and bountiful hospitality of the host and hostess and their brilliant and accomplished sons and daughters, who move within the first circles of Holland's social life 19). De schrijver gaat dan even in op de Broedergemeente, de geschiedenis van haar vestiging te Zeist en op de familie Verbeek en aanverwanten. Guido was op "De Koppel" geboren in 1830. Het gezin was talrijk, en werd gekenmerkt door een grote mate van harmonie.

Er waren 5 dochters en 3 zoons. De oudste dochter Emma Marie Emila (1820-1851) trouwde dr J.R.E. van Laer (1818-1891), een bekend chemicus en mineraloog en een grondlegger van de veeartsenijschool te Utrecht; de jongste dochter Selma Rosamunde Luigarde huwde met een predikant van de Dutch Reformed Church in de U.S.A., George van Deurs. Haar dochter Naomi (1868-1930) was gehuwd met Arnold J.F. van Laer (1869-1955), een zoon van bovengenoemde dr J.R.E. van Laer uit een later huwelijk en stamvader van een Amerikaanse tak der Van Laer-familie.

Een andere dochter Minna Henriëtte Conradine (geb.

1824) trouwde ook al weer met een Van Laer; deze Pieter Cornelis vestigde zich als instrumentenfabrikant in Auburn (U.S.A.). Daarheen ging ook de oudste zoon Walter Edmund Wilhelm.

Verschillende van de kinderen waren artistiek en intellectueel begaafd. Liefde voor poëzie en muziek hadden zij van hun moeder, een zeer ontwikkelde vrouw, meegekregen. Behalve piano en orgel, werd er viool, gitaar en zelfs op de harp gespeeld. Uit de mond van het jongste kind, het enige dat in 1900 nog in leven was, heeft Griffis herinneringen aan "De Koppel" opgetekend. De beschrijving roepthuiselijke en landelijke omstandigheden voor de geest, zoals we die aantreffen bij de 19e eeuwse schrijfster Charlotte Brontë. Zou er toch nog van een "engelse bril" sprake zijn? Behalve over deze berichtgever, spreekt hij nog van een ander familielid en een jonger iemand, die het een soort "El Dorado" noemde. Alles tezamen verschaftte Griffis tijdens verschillende bezoeken aan Zeist, de Broedergemeente en het Slot, een overvloed aan gegevens voor zijn hoofdstuk over de jeugd van Guido Verbeek. We nemen in nederlandse vertaling een aantal gedeelten uit dit hoofdstuk over, die ons een nadere indruk van dit leven op "De Koppel" kunnen geven 20) in de jaren tussen 1830 en 1850.

"De voornaamste zorg van de ouders was het om hun acht kinderen zo gelukkig mogelijk te zien en hen voor te bereiden zich in hun leven nuttig te maken. Nadat Wilhelm "De Koppel" had gekocht was zijn volgend doel het mooi en gezellig te maken. Hij deed dit met de hulp van een bijzonder trouwe en toegewijde bediende, die hij gedurende 36 jaar in dienst had. En het werd ook mooi, natuur en kunst werkten daarvoor samen. Behalve populieren, geplant om schaduw te geven en tezamen vrijwel een pergola vormend, waren er de mooiste perenbomen; een bloemen- en een moestuin, alles door een dubbele haag om-

ringd. Zo waren er groenten, noten en fruit in overvloed en in de grote stal was een hooizolder. In het oog sprong vóór het huis ook een grote duiventil, die wel 700 duiven herbergde. Ofschoon hun huis geen boerderij was hadden de Verbeeks, behalve een tuin, boomgaard en weiland, twee koeien, twee ezels met ezelswag en zadels en een witte merrie "Fatima", die het gezinshoofd en de burgemeester van Rijsenburg naar zijn dagelijkse werk bracht (Deze forensende burgemeester moet in 1827 wel een der eerste forensen in Zeist geweest zijn, J.M.). De lievelingsdieren van Guido waren de twee veulens Hector en Sylvan. Hij bezat verder konijnen, ganzen, eenden, kippen en een prachtig pauwenpaar. Ook de trouwe waakhond Castor, die bij een gelegenheid dat Guido afwezig was er op uitging, hem twee dagen zocht en troosteloos terugkwam, mag niet worden vergeten.

Aan één van de takken van de grote, schaduwrijke notenboom was een schommel. In het botenhuis, ruim genoeg om alle kinderen te kunnen bevatten, lag een roeiboort. Een hollands woonhuis op het land is niet compleet zonder een ooievaarsnest (Deze opmerking blijft wel heel nadrukkelijk voor rekening van Griffis, J.M.). En zo waren er bovenop de twee hoge populieren ter zijde van het huis ooievaarsnesten. Bij de terugkeer van maart kon er ook op gerekend worden dat de ooievaars hun nesten weer opzochten om de komst van de zomer aan te kondigen. Acht keer kwam ook de magische ooievaar uit het sprookje een bezoek brengen om de wieg te vullen. De Verbeeks geloofden in de zegeningen van Psalm 127 en "hun beker was overvloeiende".

Vanuit het verre Japan verbleven Guido Verbeeks gedachten later vaak en met veel liefde in Zeist op "De Koppel". Hij schreef: "We leefden daar als Jacob, in de vrije Tempel van de Natuur met vreugde genietend van de tuin, de bloemen en vruchten, zittend op groene banken tussen groene hagen. En na zonsondergang, wanneer de sterren fonkelden, gingen we allen, broers en zusters gearmd erop uit, brachten onze tijd door in de tuin, het bos, in de rusti-

ge pergola, en genoten van elkaars geluk en God's vrede.

Winterse dagen werden meestal op het ijs met schaatsen rijden doorgebracht, maar tegen de avond in de gezellige schemer, verzamelden wij ons om de kachel om met heel ons hart ons geluk op "De Koppel" te genieten. Vader vertelde ons dan allerhande verhalen en we zongen heel wat bekende en geliefde liedjes. Nadat de lampen waren aangestoken, waren we allen aan het lezen en aten appels, noten en peren".

Toch kende dit ouderlijk huis geen weelde, het werk in de huishouding werd meest door de gezinsleden zelf uitgevoerd. Men leefde er eenvoudig, maar op een hoog niveau. Zoals dat met de meeste nederlandse jongens uit welgestelde families het geval is, leerde Guido vloeiend en correct de vier talen nederlands, engels, frans en duits gebruiken. Hij koos de een of de ander al naar gelang hem dit voor het doel, dat hij voor ogen had, paste: conversatie, zaken, devotie, of om de diepste gevoelens van zijn hart uit te drukken. Voor dit laatste maakte hij altijd gebruik van het duits. Later in zijn leven was het voor Guido Verbeek altijd een raadsel, dat sommige mensen met heel weinig ontwikkeling zich zo voornaam konden voelen, omdat ze toevallig wat geld bezaten of personeel in dienst hadden. In later tijd schreef iemand die Verbeek van zeer nabij kende: "Dikwijls heb ik de heer Verbeek horen zeggen, dat "De Koppel" hem voor zijn latere leven had bedorven. Onder het lezen van een boek over het leven op het land in vroeger tijd, zoals dit beschreven is door Jane Austen in haar romans en door Mrs Gaskell in Crawford, heb ik hem meermalen horen opmerken hoezeer dit alles hem deed denken aan het gezelschapsleven te Zeist in zijn jeugd".

Guido was een groot liefhebber van de natuur en een vriend voor de vele dieren op en om "De Koppel". Hij reed paard, maar genoot in het bijzonder van het kijken naar de gang van raspaarden en

uitvoeringen van paardendressuur. Zijn vader was een goed ruiter en hijzelf had alle gelegenheid tot paardrijden.

Op gouden vleugels trokken de gelukkige jaren voorbij. Het gezin wordt ten gevolge van vertrek, ziekte en dood opgebroken; "De Koppel" gaat over in handen van vreemden. Na enige jaren wordt het gehele terrein omgezet in gewoon weiland. Niets van het huis is nu (1900) overgebleven dan een paar bomen en een nieuwe duiventil 21).

Zo'n gelukkige jeugd kende weinig schokkende gebeurtenissen. Niettemin is het altijd nog een wonder, dat jongens groot worden. Moet men er zich niet over verbazen, dat ze meestal nog ontkomen aan de gevolgen van hun gevaarlijke ondernemingen? De kleine Guido ontsnapte op een haar na aan de dood. Het landschap wordt in Holland gekenmerkt door sloten in plaats van heggen. De aarde is hier immers als een spons.

Toen hij nog maar twee jaar oud was viel Guido in een van die vele sloten op "De Koppel", tuimelend van de kleine brug naar het weiland, waar zijn broer met de ezel stond. Gelukkig voor Japan en de mensheid werd de kopje-onder-gegane "baby" er, zij het dan ijskoud en half verdrongen, nog tijdig uitgehaald.

Hoewel Guido's vader in Duitsland was geboren en hij en veel van zijn familieleden luthers waren, was er geen lutherse kerk in Zeist. Men ging altijd ter kerke bij de Broedergemeente, van welke gemeente ook verschillende verwanten der Verbeek's lid waren. De vijf oudere Verbeek-kinderen werden - wanneer de tijd daarvoor gekomen was - de een na de ander, naar hun oom, die in Amsterdam luthers predikant was, gezonden om daar onderricht en bevestigd te worden 22).

Guido en zijn jongere broer hadden het voorrecht om samen in de Broedergemeente te Zeist te worden bevestigd en tot het H. Avondmaal toegelaten te worden. Dit was veel meer naar zijn smaak, want van

jongs-af-aan was hij gewoon daar de kerkdiensten te bezoeken. Zijn zendingsijver had hij letterlijk hier reeds als kind ingedronken. Het was immers voor leerlingen op de Broedergemeenteschool in Zeist niets uitzonderlijks wanneer hun leraar plotseling een beroep kreeg om naar Labrador, Groenland of West-Indië te gaan. Maar niet alleen het vertrek van leraren naar de zendingsgebieden, ook het bezoek van mannen, die op de zendingsvelden hadden gewerkt, was voor de geestelijke ontwikkeling van de jonge Guido van grote betekenis. De kinderen van zendingen - op doortocht van hun ouders naar scholen en internaten in Duitsland - die hij in de Broedergemeente ontmoette, deden ook het hunne daartoe. Dergelijke levens van zelfverloochening maakten op de Verbeek-kinderen diepe indruk. Zeer inspirerend was voor Guido in het bijzonder het bezoek dat de bekende China-zending, Karl Gützlaff aan Zeist bracht en de lezing die hij daar hield 23).

Zodra de kinderen oud genoeg waren om de tien sloten op hun weg over te steken 24), werden zij naar de school van de Broedergemeente gezonden. Die schooljaren waren zeer gelukkig en Guido maakte snelle vorderingen in de drie talen nederlands, frans en duits. Daar vele leerlingen van het internaat, jongens zowel als meisjes, engelsen waren, leerden de kinderen spelender wijs iets van die taal, voordat ze met de studie ervan uit boeken begonnen. Engelssprekende kinderen waren dikwijls op "De Koppel" te gast. "De Koppel" was dan ook een gastvrij huis en er waren altijd veel mensen, kennissen en vreemden, zowel als familie uit Zeist en de steden in de omgeving. Altijd was er plaats voor meer gasten om de grote mahonie-houten tafel binnen, gedurende de negen maanden wanneer het buiten te koud was, of om de groene tafel, die buiten onder de grote oude engelse notenboom voor het huis stond. Daar werd dan ook in de zomer, 's morgens en 's avonds gegeten. "De Koppel" en haar bewoners waren bijzonder geliefd en vormden een centrum van

gezelligheid.

Ieder jaargetijde had zijn attracties. De komst van de ooievaars, de zoet geurende bloemen, het leven onder de bomen, de heerlijke groenten, de sappige bessen - zoals deze alleen in Holland worden gekweekt - kenmerkten het voorjaar en de vroege zomer. Dan werden in de zomer en de herfst het rijpe fruit, de manden vol noten en de gebraden duiven, eenden en ganzen gedeeld met de familie in de stad.

Oud en jong deed mee aan de spelletjes, die buiten werden gedaan. Op mooie zomeravonden met maanlicht werden nederlandse en duitse liederen gezongen en gemusiceerd met een plezier en een genoegen als alleen in een grote familie kan worden gevonden. Niet minder aantrekkelijk waren de winters. Van hun vroegste kindsheid af keken de kinderen naar de windwijzers om te zien of de wind uit het noorden blies. Dan zou het immers gaan vriezen en konden zij schaatsen rijden. Wanneer het dan ging sneeuwen, terwijl het ijs al sterk genoeg was om hen te dragen, waren ze blij als zij de trouwe knecht met zijn grote bezem bezig zagen om een baan voor de schaatsliefhebbers te vegen (Dit alles dus op de vaart, in de jaren tussen 1830 en 1850, J.M.) Behalve de moeder kon iedereen schaatsen rijden. Bij strenge vorst maakten de kinderen en soms de hele familie met vrienden en kennissen grote tochten en kwamen dan 's avonds thuis "zonder ooit moe te zijn geworden".

In de zomer maakte Guido graag grote wandelingen. Wanneer jonge neven en nichten op "De Koppel" logeerden, ondernam hij lange toeren. Op ongeveer twee uur gaans van Zeist lag een grote heuvel, die de soldaten van Napoleon hadden opgeworpen gedurende de franse bezetting. De jongen Guido stelde voor daarheen te wandelen om er de zon te zien opgaan. Jongens en meisjes moesten wel heel vroeg en in het donker opstaan om de tocht te beginnen en de weg erheen was niet alleen eenzaam, maar het grootste deel

ervan voerde door duistere bossen. Maar hoe meer geheimzinnigheid des te meer plezier. Om zijn medewandelaars op te vrolijken en de tijd te korten stelde de jonge leider van het gezelschap voor verhaaltjes te vertellen. Deze, sprookjes of fantasieën voor de vuist weg, waren in harmonie met de omgeving, zodat wanneer de bossen dichter en donkerder werden de sproken somberder en geheimzinniger werden. Eindelijk kwam de pyramide in zicht en na de top beklommen te hebben zagen de jonge bewoners van het vlakke land van het europese Egypte, de zon in al haar glorie opgaan.

Waarschijnlijk houdt geen christelijke gemeenschap er in de lijdenstijd mooiere en indrukwekkendere, hoewel eenvoudige godsdienstoefeningen op na dan de Hernhutters. Op iedere Paasmorgen begeven zij zich, te Zeist zo goed als te Bethlehem in Pennsylvania, in alle vroegte bij het aanbreken van de dag eerst naar de kerk en dan naar hun begraafplaats. De jonge harten der kinderen op "De Koppel" waren vervuld van een bijzondere vreugde en verwachting wanneer de muziek op de vroege morgen de lucht vervulde, terwijl de zon begon te schijnen.

De gelukkigste dag van het jaar viel op het kerstfeest. Na de speciaal voor de kinderen in de vroege kerstavond gehouden dienst, waarbij ieder een kleine brandende kaars kreeg, en waarin samen met het kerkkoor het Hosanna gezongen werd 25), wandelden de kleine Verbeeks naar huis vol van verwachting van hetgeen zij daar zouden vinden. Nooit waren zij teleurgesteld. Er was een volop verlichte en versierde kerstboom en daaronder op de tafels waren de vele cadeautjes uitgesteld.

Hoewel de Verbeeks te Zeist in de mannelijke lijn geen Duits bloed hadden en rasechte Nederlanders waren, die hun taal vloeiend en correct gebruikten, en met elkaar ook, wanneer ze van huis waren, in het Nederlands correspondeerden, spraken zij thuis altijd Duits, want vele familieleden en de meesten van

de Hernhutters te Zeist waren duitstalig. De Verbeeks beperkten zich niet tot een oppervlakkige taalkennis. Guido, de toekomstige vertaler in het japans van de Code Napoleon en van Bluntchli (zwit-sers hoogleraar in de rechtswetenschap, 1808-1881), zowel als van het Boek der boeken, beheerste ook de literatuur van deze talen. In het bijzonder hield hij van poëzie. Het is niet verwonderlijk dat Guido het Duits zijn "harte-taal" noemde.

Guido werd geboren in 1830, het jaar waarin de eerste spoorweg in Europa werd aangelegd. Een nieuwe periode in de werktuigbouwkunde deed haar intree. Toen hij een beroep moest gaan kiezen werd in een familieraad besloten, dat die werktuigbouwkunde het beroep van de toekomst was, en dat Guido daarin zijn opleiding zou krijgen. Na de voltooiing van zijn studie aan de Broedergemeenteschool, ging hij dus naar het Polytechnisch Instituut te Utrecht en had nog een korte periode van practisch werk in een metaalgieterij te Zeist, waar brons, koper en artistiek ijzerwerk werd gegoten 26).

Hier eindigen de zeisterse jeugdijaren van Guido Verbeek. Hij vertrok in 1850, hetzelfde jaar waarin Gützlaff zo'n grote indruk op hem had gemaakt, naar de Verenigde Staten.

Een enkele glimp van een gelukkig familieleven op een romantisch buitentje voor het midden van de vorige eeuw, meer hebben we niet willen geven.

Nog geen twee weken na Wilhelm's dood werd "De Grote Koppel" op 16 april 1864 door P.W. Janssen in publieke veilig gekocht voor f 43.840,--. In 1865 werd het buiten opnieuw en zelfs tweemaal geveild. We vinden in de Weekbode van 22 april 1865 de volgende advertentie:

"De Groot Koppel te Zeyst, zal publiek in veiling worden gebragt te Utrecht aan het lokaal van verkoo-pingen op Zaterdag den 13. Mei, des namiddags ten één ure. Dit zeer gunstig gelegen Buiten verblijf bestaat uit een Heerenhuis met zes, zoo Beneden- als Bovenkamers, Zolder, goed bekluisden Kelder, Keuken, zijnde het Heerenhuis onlangs veel verbeterd en ver-

fraaid. Voorts Wandeldreven, Moestuïn, Boomgaard, Bosch-, Wei- en Bouwlanden, Bouwmanswoning, Waschhuis, Loots, stalling voor Paarden- en Hoornvee, Kippenhok, Duiventil, benevens drie Woningen, genaamd Het Klompje, met Moesland, allerbest Wei- en Bouwland, alles bij elkander gelegen onder Zeyst aanden Koppeldijk, de Breesteeg en de Zeystergrifte, gevende gelegenheid tot onmiddellijk vervoer te water naar Utrecht, te zamen groot 7 bunder, 58 roeden, in perceelen en in massa te veilen, als aangewezen op de billetten daarvan verkrijgbaar te Utrecht ten Kantore van den Notaris mr H.A.R. Vosmaer en te Zeyst, ten Kantore van den Notaris mr H.C. van Diggelen.

Dagelijks te bezichtigen, Brieven franco."

Het bleef daar niet bij. Op 29 november 1865 werd het "hecht en sterk ouwde Heerenhuis, stalling en schuur", thans tot Afbraak en in het "logement De Zwaan" te Zeyst verkocht. Het einde was gekomen.

Die herinneringen aan "De Koppel" leefden nog lang voort. Ook in de familie van mijn vrouw, een dochter van de muzikleraar en organist der Broedergemeente J.A. Wolff. Diens grootvader, ds J.M. Wolff te Amsterdam, was immers door zijn huwelijk met Agnes Verbeek een zwager van Wilhelm en het waren de kinderen van ds Wolff, die vaak op "De Koppel" logeerden. Zo werden er naast familiebanden ook nieuwe vriendschapsbanden geknoopt. Een der meisjes Wolff (Dorothea, tante Doortje) trouwde met haar neef Hugo Verbeek. Hugo overleed al heel jong en tante Doortje 27) leefde als weduwe nog in de Broedergemeente tot zij hoogbejaard en blind in 1917 stierf. Mijn schoonvader vertelde altijd hoe onwaarschijnlijk het hem voorkwam, dat dit oude blinde vrouwtje, zoals ze nog graag vertelde, met entrain op "De Koppel" paard gereden had.

Een der zoons van ds Wolff, Carel, trad in de voetstappen van zijn neef Guido en ook hij ging als zendeling-predikant, via de U.S.A. (1866), naar Japan (1871). Hij bleef daar tot zijn over-

lijden in 1919.

In zijn brieven spreekt hij herhaaldelijk over de gelukkige dagen als gast op "de Koppel" doorgebracht: "It is 51 years since I left Holland. It was in Juli 1866... It gives me also a great deal of pleasure when I think of the pleasant times I spent at the Koppel, my uncle's place, when I was yet a boy", schrijft hij in 1917 uit Yokohama. En in 1918: "I am now 78 years old and it is now 52 years since I left Holland but I always remember with the greatest pleasure the times spent in Zeist and on the Koppel, where I spent weeks at the time during the vacations".

Mathilde, een andere zuster van Wilhelm Verbeek te Zwolle, gehuwd met M.D. Voskuil, had een dochter, die met de Hernhutter predikant C.H. Jensen, te Zeist, was getrouwd. Ook deze nicht kwam op "De Koppel" logeren en van haar gaat het verhaal, dat zij als kind wat pauweveren mocht gaan oprapen en toen denkend één veer van de pauw te bemachtigen op diens staart trapte, waarop de pauw tot haar schrik al zijn mooie veren verloor.

Alles "small talk" ongetwijfeld, maar kleine weer- spiegelingen door de generaties heen van het geluk dat vele neven en nichten behalve de eigen kinderen op "De Koppel" - men vindt haar plaats zelfs niet meer - mochten genieten.

J. Meerdink

NOTEN

1. W.E. Griffis, Verbeck of Japan, Edinburgh en Londen, 1901
2. Bronnen voor de geschiedenis van Zeist, I, blz. 50 en 59
3. idem, blz. 33
4. idem, blz. 383
5. idem, blz. 424

6. idem, blz. 467
7. idem, II, blz. 140
8. idem, blz. 166
9. Zandhamelen: rammen, die immers op de heide - het zand - werden gehouden en waarop de bisschop recht had;
stroyelgeld: vergoeding voor het strooisel, dat de boeren in de vorm van afgemaaide heide of heideplaggen van de lands heerlijke heidevelden haalden
10. Zie ook: J.Ph. de Monté verLoren, Rechtelijke Organisatie in het gebied van den Krommen Rijn, Utrecht, 1948, blz. 73, 76; en W. van Itersen, Hoe heeft Zeist zijn vroegere dorpsgronden verloren? Van de Poll-Stichting, 1960
11. A.W. van de Bunt, Cornelis Schellinger de burger-vrijheer, Van de Poll-Stichting, 1956
12. De tweede dochter, Cornelia Marie, bleef ongehuwd en was vele jaren leidster van het in 1818 door Frühauf gestichte meisjesinternaat der Evangelische Broedergemeente. Zij werd bijna 100 jaar oud
13. In het familieboek Blok van Laer trof ik het volgende krantenknipsel uit 1810 aan:
"Te Zeyst zijn te huur, met den 1sten November te aanvaarden: Twee Lokaale, in de Vleugels van het Slot te Zeyst, geschikt voor een Zomer- en Winterverblijf; te bevragen bij den Eigenaar Js. van Laer" (Johannes van Laer 1775-1816)
14. o.c. blz. 33-34
15. W. Harzing, Driebergen en Rijsenburg, Hoe zij ontstonden en groeiden, 1973, blz. 87
16. We kunnen ons afvragen of de jonge man over bijzonder goede relaties tot de ambachtsheren van Rijsenburg beschikte. P.J. van Oosthuyse was weliswaar in 1818 overleden, maar zijn weduwe leefde nog tot 1846. Kende Hendrik Jan Verbeek, Wilhelm's vader, officier, koerier in franse dienst en azijnfabrikant, misschien Van Oosthuyse, de leverancier aan de franse legers?

Vergeten we ook niet de grote concentratie van franse troepen op de heide bij Austerlitz. Het zal wel een vraag zonder antwoord blijven.

17. Hij was onder andere ambtenaar van de burgerlijke stand, waarvoor hij in 1850 bedankte. Wanneer hij in 1851 assessor wordt, wordt hij als raadslid opgevolgd door jhr L.M. Schuurbeque Boeye.
18. Tot in de dertiger jaren van deze eeuw bestond ter plaatse nog een wasserij Van Calker. Het is een soort hernhutter industriegebied daar langs de vaart. Een tweede dergelijk industrieterrein vinden we langs de Lageweg met de metaalgietery van Schütz, de keramische fabriek van Martin en de tabaksfabriek van C.P. Hellström.
19. o.c. blz. 31. We leven nog in het deftige dorp!
20. o.c. blz. 36 e.v.
21. Deze duiventil heeft nog lang op het weiland langs de Koppeldijk gestaan. Een groen uitgeslagen stenen bouwsel, dat omstreeks de tweede wereldoorlog verdwenen moet zijn.
22. Ds J.M. Wolff, gehuwd met Wilhelm's zuster Agnes Verbeek, was in 1837 van Zwolle naar Amsterdam beroepen.
23. Zie: A. Goslinga, dr Karl Gützlaff en het Nederlandsche Protestantisme in het midden der vorige eeuw, 's-Gravenhage, 1941
G. was eind maart 1850 in Zeist. Enige gedachten van hem, ook te Zeist uitgesproken:
"Europa moest om te beginnen mannen zenden, bekwaam om de Chineesche predikers voor hun taak te vormen. Eenmaal in China aangekomen zouden ze moeten ophouden te staan onder het bestuur van wie hen hadden uitgezonden en de leiding moeten aanvaarden van wie daar boven hen geplaatst zouden worden; ook zouden zij geheel en al Chinezen moeten worden" (blz. 27).
"Hij vertelde van wat hem zelf wedervaren was, onder andere hoe hij met ongehoorde inspanning en ernstig gevaar voor zijn leven, maar toch

tevergeefs, getracht had in Japan door te dringen" (blz. 30). Verschillende personen meldden zich als adspirant-zending, waaronder enige uit de Broedergemeente. Uiteindelijk werd er maar één aangenomen. Zonder twijfel heeft Guido hier zijn gerichtheid op Japan gekregen en tevens de richtlijnen om "de Japanners een Japanner" te worden.

24. Ik herinner me nog goed uit mijn jeugd - + 1920 - de tocht over de zogenaamde "vlondertjes", die van de Waterigeweg naast de boerderij "Griffensteijn" langs de vaart naar de Koppelsluis voerde.
25. Hier moet Griffis zich vergissen: het "Hosanna" van Christian Gregor wordt op de eerste Advent en niet in de zogenaamde "Kleine Christnacht" gezongen.
26. Dit moet de in 1834 door Ludwig Schütz aan de Lageweg opgerichte metaalgieterij zijn geweest.
27. Zij zou een der berichtgevers van Griffis geweest kunnen zijn.

WIJN AZIJN TE ZEIST.

De ondergeteekende neemt de vrijheid Uel. zijnen op de beste wijze en met de meeste zorg bereiden Azijn aan te bieden. Dezelve ruikt uit door bijzondere helderheid, gezonde uitwerking, zuiveren geur en smaak, en vooral door de eigenschap van niet te kromen of te schimmelen, het welk hem bijzonder geschikt maakt tot het inleggen van alle zuren, plevierandering van schep en verzending over zee. Bij de op deszelfs Prijscourant vermeldte Begunstigers, waar onder meerdere Doctoren en Apothekers is de beste informatie te bekomen.

W. Verbeek.

PRIJS-COURANT VAN WIJN-AZIJN

(GEEN KUNST- OF HOUTAZIJN)

UIT DE

WIJNAZIJN-FABRIEK VAN W. VERBEEK

TE

ZEIJST.

**Het kwart anker of 10 Ned. kannen f 1.20. Het anker of 40 Ned. kannen f 4.50.
» halve » of 20 » » 2.25. » oxford of 6 ankers » 24.**

Vaatjes worden er bij geleverd, doch verzocht, dezelve spoedig met een klein adres terug te zenden.
Bij het vrachtvrije inzenden van flesschen aan de fabriek, wordt dezelve tegen eene kleine vergoeding, voor kurken ook op flesschen voor dezelfde prijs geleverd.

Deze Azijn is altoos zeer helder, en kan dadelijk, en zonder verstd na de ontvangst afgetapt worden.

Tot informatie en recomandatje omtrent dezen Azijn wordt onder anderen verwezen.

TE ZEIJST.

Op de Heeren Dort, F. A. Snellen en P. Place.
» » » Apalbeckers C. F. Krappeken en
J. A. Guldensteeden Ezeling.

Mevr. Muller.

» van Veghen.

Jonkvr. Meijer.

Mevr. Voornbergh.

Troude de Geer.

Mevr. van Hreust.

Mevr. Muntendam.

De Hr. P. H. Brouwer

» » W. Brouwer.

» » W. Weiss.

» » van Dahlman.

» » Schneider.

Mevr. van Later.

De Hr. van Embden.

» » B. van Amerongen.

» » van Noortie van Hall.

» Troude de Geer.

» Hr. Schadee.

Mevr. Stratenus.

Jonkvr. Blaauw.

Mevr. van Iren.

» de B. de Geer.

» Pesters van der Houwen v. Anckern.

TE DRIEBERGEN EN RIJSENBURG.

Mevr. Goudriaan.

» Cordes.

Mevr. Schmitz.

Jh. van Rijkevorsel

Mevr. de Perrot.

Mevr. Pool.

Mevr. Bosch.

» van der Ven

Mevr. Offerhaus.

» Six.

Mevr. Gatcher.

TE BUNNIK.

Mevr. Strick van Linschoten.

» Pesters van Galtencrood.

» de B. de Geer.

» Schröder

AAN DE BILD.

De Hr. de Haan op *Oosthoek*.

Jhr. Strick van Linschoten.

De Hr. Predikant Speelman.

TE UTRECHT.

De Hr. Prof. Bergman.

» » Doel. Broers.

Mevr. Broers de Rochefort.

De Hr. L. E. Bosch.

Mevr. de la Court.

Mevr. van der Houwen van Anckern.

De Hr. Holterman.

Mevr. de Jacobij.

» de Wed. J. Kol.

De Hr. Kemink.

Mevr. Meesterkamp.

» van Rijkevorsel.

» Le Sneur.

De Hr. Nol. Stevens.

» » W. W. Smits.

» » B. van Tuijl

Mevr. de Tomles.

De Hr. Talma.

Mevr. Tröster.

» van Thiel.

De Hr. P. Verloren.

De Hr. de Vries.

Mevr. van Winsheijm.

De Hr. van Weede.

TE AMSTERDAM.

Mevr. d'Alilly Muntendam.

» J. Gijb Kreeken.

» Bouman.

» van Halmeel.

De Hr. Docter Kool.

Mevr. Louwerse Becker.

» Mathies.

» van der Meer de Wijs

» de Neufville.

» Nijpels.

» van Oosterwijk Eruijn.

» de Perrot.

De Hr. Witsa 1218.

TE ROTTERDAM.

De Hr. P. H. van Dam.

» » D. A. H. Kolf

Mevr. Kreenen, te *Nijmegen*.

Jhr. Bommer v. Poldersveld, *Kastel Uberg.*

Mevr. Bonafiere Bommer, *Kastel Uberg.*

Jhr. van Rijkevorsel, te *Nederbosch*.

De Hr. van Maanen, te *Barneveld*.

» » B. van Erakell, te *Londen*.

» » Predikant de Voigt, te *Wageningen*.

» » Controleur Brill, te *Wijk*.

» » Predik. de Len, te *Werkhoven*.

» » Predik. Troutman, te *Odijk*.

Mevr. de Voigt, te *Zwijlen*.

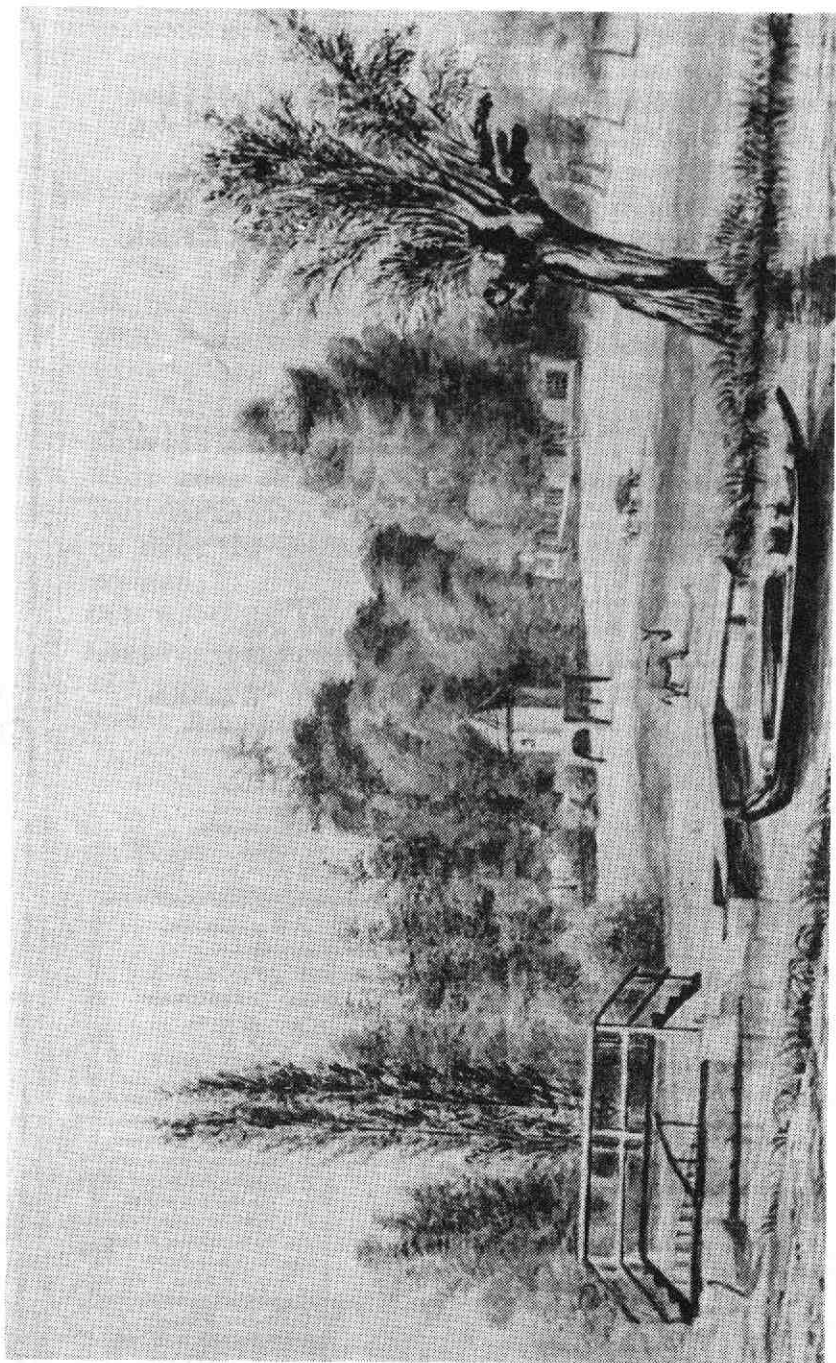
» de Wed. Schrau, te *Zwartsluis*.

De Hr. B. Bonfart, te *Utrecht*.

» » Nuytals, te *Bussen*.

» » Wilson Elias, te *Vreeland*.

"De Koppel" naar een tusschen 1840 en 1850 door de zusters von Dalman vervaardigde aquarel, welke in bezit is van de Evangelische Broedergemeente.

In memoriam Meester Hubertus Louis Leonard
van Hoogenhuyze

Het is voor een ieder, die nauw met onze Stichting verbonden is, moeilijk zich voor te stellen, dat de heer Van Hoogenhuyze op zeventien november van ons is heengegaan. Hij was het enige lid van de Raad van Beheer, die de Stichting vanaf haar oprichting in 1951 tot nu toe als lid van het Dagelijks Bestuur heeft begeleid, tot 1974 als penningmeester, daarna als on-dervoorzitter. Als lid van de excursiecommissie be-toonde hij grote activiteit; hij vertegenwoordigde de Stichting in het bestuur van de Stichting Stichtse Historische Reeks.

De heer Van Hoogenhuyze heeft de Stichting zeer aan zich verplicht. Met nimmer aflatende preciesheid waakte hij over haar belangen. Zijn actieve belang-stelling was even vanzelfsprekend als zijn persoon-lijke aanwezigheid op vergaderingen, bijeenkomsten en excursies. Het was moeilijk zich te realiseren, dat hij het volgend jaar de leeftijd der zeer sterken zou hebben bereikt.

Wij zullen zijn typische, wat hoekige persoonlijkheid missen, zijn streven naar zorgvuldigheid, ook zijn wel eens wat controversiële opmerkingen, die onze vergaderingen plachten te verlevendigen. Een gemak-kelijk man was hij niet, wilde hij ook niet zijn, niet voor zichzelf, niet voor anderen. Maar wie hem beter kende, wist, dat onder grote vormelijkheid, gevoeligheid en hartelijkheid schuil ging, en vooral een grote liefde voor ons historisch cultuurbezit. Hij bezat een enorme kennis van historische woonvormen en de genea-logie van historische families. Hij liet velen daarvan profiteren, niet het minst onze Stichting.

Hij zal bij ons in dankbare herinnering blijven.

Zeist, december 1979

STOLK

Statistische gegevens omtrent Zeist
in de franse tijd

De Republiek der Verenigde Nederlanden maakte in haar nadagen een zorgelijke periode door en ook de franse tijd en de eerste jaren van het nieuwe koninkrijk werden door grote maatschappelijke en economische moeilijkheden gekenmerkt. Daarbij kwamen dan nog de grote veranderingen op staatkundig terrein, die in de twintig jaren tussen 1795 en 1815 plaatsvonden.

In een dergelijke periode ontstaat een grote behoefte aan concrete gegevens teneinde een goed beeld te krijgen hoe de zaken er precies voorstaan, dan wel vast te stellen welk aantal volksvertegenwoordigers uit een bepaald gebied zitting kunnen krijgen in een parlement.

Daarvoor zijn tellingen, enquêtes en dergelijke nodig, die uitlopen op statistieken, welke het nodige inzicht verschaffen.

In de jaren 1795 - 1815 is dit voor de eerste maal in ons land op grote schaal gedaan en de tellers zijn aan Zeist niet voorbijgegaan.

Voor ons liggen de uitkomsten van de "Volks-Telling in de Nederlandsche Republiek uitgegeven op last der commissie tot het ontwerpen van een plan van constitutie voor het volk van Nederland, 1796". (de telling heeft op 1795 betrekking); het "Journaal der reize van den agent van Nationale Oeconomie der Bataafsche Republiek (A^o 1800)"; en de antwoorden op een enquête in 1815 door het Departement van Oorlog bij de burgemeesters (in 1972 door de provincie Utrecht in boekvorm uitgegeven).

Wat de volkstelling betreft, deze was de eerste ooit in ons land gehouden. De "agent der Nationale Oeconomie" was Johannes Goldberg, een vooraanstaand figuur in het staatkundige leven in de revolutietijd. Voor de omwenteling van 1795 was hij assuradeur te Amsterdam; iemand die er van overtuigd was dat de oude republiek zichzelf had overleefd en die voor een vernieuwing zijn ogen op Franrijk had gericht.

Hij behoorde in 1795 tot de ijverigste leden van het Comité revolutionaire te Amsterdam. Hij werd benoemd onder de provisionele representanten van Holland en hield zich vooral met de financiën van die provincie bezig.

In 1797 ondersteunde hij bij de haagse sociëteit "Eenheid en Orde" de aanneming van het later verworpen plan van constitutie.

In 1799 kwam hij aan het hoofd van het toen opgerichte agentschap van nationale oeconomie. Maar toen dit departement (zoiets als een ministerie van economische zaken) werd opgeheven, ten gevolge van de invoering van de nieuwe constitutie bij staatsbesluit van 7 december 1801, verdween hij van het toneel. Later maakte hij nog een grote carrière als lid van de Raad van State en als gezant, alles in de franse tijd.

Maar dit doet voor ons verhaal hier minder ter zake dan die paar jaren (1799-1801) dat hij agent van de Nationale Oeconomie was en in hoogst eigen persoon door Nederland reisde om de situatie op te nemen. Daarbij keek deze hoge functionaris ook te Zeist goed om zich heen.

En nu de feiten:

1. Volkstelling 1795

Zeyst heeft, zonder Stoetwegen en Cattenbroeck, die samen 84 zielen tellen, 1256 inwoners en mag drie leden zenden naar een grondvergadering, waarin de representanten ter Nationale Vergadering zullen worden gekozen. De provincie Utrecht is daartoe opgedeeld in vijf districten (Utrecht, Nieuwersluis, Zoedijk, Zeyst en Montfoort). Van de 126 representanten kiest Utrecht er zes (ter vergelijking: Holland - dat wil zeggen het tegenwoordige Noord- en Zuid-Holland - 55) en van die zes kiest het district Zeyst er één.

Maar dat district Zeyst omvat dan behalve ons dorp:

Amersfoort	8584 zielen	-	17 leden	voor de
grondvergadering				
(Zeyst	1256	"	- 3	")
Driebergen	405	"	)	
Rijnsenburg	48	"	)	1 lid
Bunnik en Vegten	598	"	)	
Stoetwegen en			)	
Cattenbroeck	84	"	)	
Odijk	260	"	)	2 leden
Amelisweert	20	"	)	
Rijnauwen	14	"	)	
Oudwulve en Waye	64	"	)	
Houten en Het Goy	611	"	)	
Schonauwen	140	"	)	2 "
Wulve	47	"	)	
Heemstede	62	"	)	
Schalkwijk	660	"	)	
Tul en 't Waal	192	"	)	2 "
Honswijk	130	"	)	
Slagtmaat	22	"	)	
Rheenen	1630	"	- 3	"
Oostbroek en				
De Bilt	1001	"	- 2	"

We zien dus dat niet Zeyst in een district Amersfoort, maar juist Amersfoort, ondanks zijn 8584 inwoners, in een district Zeyst is ondergebracht. Verder dat Stoetwegen en Cattenbroeck niet bij het dorp Zeyst zijn ingedeeld en in een andere combinatie van dorpen leden voor de grondvergadering kiezen. Ten slotte de nietigheid van de provincie Utrecht (zes leden op de 126 representanten) in de Nationale Vergadering.

2. Het rapport van de agent van Nationale Oeconomie uit 1800

Zeist:

Fabryken: 1 looyerij, 1 lijmkokerij, 1 zijdetwijnerij, 1 weverij van zijde doeken, weverijen van

zijde en diemit, 1 garen en zijdelintfabriek, 1 brouwerij, 1 verlakfabriek, 1 oliemolen, 1 koornmolen.

Handel- en scheepvaart: bestaan in het afvoeren der producten des lands naar Utrecht en het verzenden der fabriekgoederen door de Republiek.

Gecommuniceerde bijzonderheden:

De fabrieken zijn thans niet meer zoo florissant als voor dezen, omdat er minder verzendingen naar buitenland kunnen worden gedaan, uit hoofde van den oorlog.

Dit is de oorzaak, dat de Hernhuttersche broedergemeente, door welke de fabrieken worden geëxerceerd, thans minder talrijk is dan te voren en vele derzelve naar Duitschland zijn vertrokken, om vandaar weder bij het reüsseren der werkzaamheden naar derwaarts te retourneren, bestaande die gemeente thans uit omstreeks 350 zielen (N.B.: de Hernhutters maakten dus ca 1800 een vierde van de zeister bevolking uit; J.M.). Deze Hernhutters zijn sedert den jare 1747 alhier woonachtig en maken zoo ten aanzien van hunne levenswijze als het ware eene byzondere maatschappij uit; zij exerceren onder zich bijna alle ambachten en handwerken en hebben daarvan zeer uitgebreide en wel voorziene winkels, doch in deze winkels verkoopen zij ook goederen uit Duitschland, Frankrijk en Engeland aangebragt.

Een der Hernhutters heeft eene uitgebreide fabriek van gegoten en smeerkaarsen, die door de gehele republiek worden verzonden en bekend zijn onder den naam zeister kaarsen.

Het gewoon daggeld des zomers is 13 en des winters 12 stuivers, terwijl de ambachtslieden 16 stuivers winnen, doch men meent, dat het arbeidsloon thans minder dan voor 25 jaren is, wat men daaraan toeschrijft, dat de meeste arbeidslieden slechts bij drie personen in dienst zijn.

Behalve de Hernhuttersche gemeente is hier nog ééne gereformeerde gezindte, welke hare eigene armen alimenteert. Men houdt hen zooveel mogelijk aan den arbeid, doch in geene publieke gestichten.

Er varen hier twee beurtlieden op Utrecht. Men beklagt zich daarover, dat de municipaliteit van Utrecht heeft goedgevonden aan den burger Pesters (de "ambachtsheer van Cattenbroeck"; J.M.) op zijn request te verleenen permissie en vrijheid om te weigeren en tegen te gaan, dat er schuiten over zijn grond in de vaart van hier op Utrecht door paarden of menschen worden voortgetrokken, en dat vermits hierdoor deze vaart, welke sedert 200 jaren langs gemeld erf geloopt heeft en schuiten over hetzelfde voortgetrokken zijn, geheel is bedorven en onbruikbaar gemaakt, men mitsdien hierin een spoedig redres verlangt.

3. De antwoorden op de enquête van 1815

Zeyst (Zeist, De Breul, Stoetwegen, Kattenbroek en Austerlitz)

Vragen:

1. Bevolking: 1717.
2. Woonhuizen: 290, hieronder begrepen alles wat van woonhuizen een no had, ook in Austerlitz;
3. Buitenplaatsen: 6 onder het getal van woonhuizen begrepen. Geene kasteelen, kloosters etc.
4. Publieke gebouwen: Geene.
5. Kerken: 2. Een voor de Gereformeerden en een voor de Broedergemeente.
6. Boeren- en arbeiderswoningen: 13 boere hofsteden, 11 kleine dito en keuters, 190 daghuurders woningen.
7. Kazernen, hospitalen en stallingen: Geene.
8. In te kwartieren manschappen: Voetvolk.
9. Te stallen paarden: 50 paarden. Stedelijke of landsstallen zijn hier niet aanwezig.
10. 's Lands magazijnen: Geene.
11. Gevangnissen: Geene civiele nog militaire. Alleen een gehuurde provoost.
12. Beurtschepen en veerschuiten: Een schuit van Zeyst op Utrecht in de Zeystervaart, ladende $1\frac{1}{2}$ last.

13. Fabrieken: 1 fabriek van zijderederij, floretten stoffen, linten, koord en banden. Debiet 5 a 6000 glds. - 1 loyerij staat stil, 1 oliemolen staat stil, 1 zeepsiederij, circa 2000 ton, 1 kaarssemakerij 18000 pond, 1 lijmfabriek 20.000 pond, 1 bierbrouwerij staat stil.
14. Ambachtlieden: Knegts er onder gerekend: 17 timmerlieden, 6 verwers, 6 kleermakers, 6 zeepzieders, 3 schrijnwerkers, 2 verlakkers, 3 kaarssenmakers, 2 tinnegieters, 1 wagenmaker, 13 metselaars, 6 lijnzieders, 1 horlogiemaker, 1 blikslager, 2 hoefsmeden, 1 leydekker, 1 goud- en zilversmit, 4 leerloyers, 1 linnenwever, 6 schoenmakers, 5 bakkers, 1 slagter, 1 zadelmaker, 2 handschoenmakers, 2 olieslagers, 1 doctor, 1 boekbinder, 1 loodgieter.
(Een totale beroepsbevolking aan ambachtlieden van 96, waarvan een derde in de bouwvakken; in de voedingsmiddelensector waren 6 personen werkzaam. Het uitoefenen der geneeskunde werd te Zeist blijkbaar als ambacht gewaardeerd. De Broedergemeente zal overigens wel weer een belangrijk deel van de ambachten hebben geleverd; J.M.).
15. Wagens met een en twee paarden: 30 wagens met 2 paarden. Geene karren.
16. Slachtvee: Geene.
17. Molens: 1 windkoornmolen.
18. Lengte en breedte van de gemeente: De Heyde en Austerlitz hieronder gerekend omtrent $1\frac{1}{2}$ uren lengte en breedte.
19. Naam polders: Geene.
20. Ligging polders t.o.v. het boezemwater: Geene.
21. Waarin het boezemwater zich ontlast: Door de Bisschopswetering in den Krommen Rhijn; ook in de Zeystervaart.
22. Sluizen en watermolens: Geene.
23. Hoogte waterstand in de winter: Geene.
24. Soorten grond: 350 morgen zandgrond en 300 dito kleygrond, 49 morgen zandgrond en 120 morgen kleygrond is weyland, geen hooiland, 69 morgen

- kleygrond en 469 morgen zandgrond is bosschen (hoe valt deze oppervlakte te rijmen met de 350 morgen eerst genoemd?; J.M.); het meeste sparrenbosschen. Heyde, veengrond, geene; het overige is publieke heyde.
25. Soorten granen en andere producten: 800 mud tarwe, 1390 mud rog, 75 mud garst, 420 mud have; 222 mud boonen en erwten, 1930 mud boekweit, 5390 mud aardappelen.
  26. Soorten houtgewassen: Alle brandhout, en in sparre timmerhout.
  27. Soorten delfstoffen: Geene.
  28. Opbrengst koren en hooi: Geen hooi. Het koorn na de gis, hier voren opgegeeven.
  29. Wegen: De algemeene weg is de Arnhemse Zandweg van Driebergen na de Bilt, niet goed te rijden als dat de kley onbruikbaar is; aan weerszijde bouwland. Drie roeden breed en een uur gaans.
  30. Verbindingen te water: Geene.
  31. Vaardiepte Waterwegen: Geene. En de van de Zeystervaart hier voren gezegd.
  32. Schuthoogte waterwegen: Door de Bildse sluis.
- De vragen 33 tot en met 38: Jaagpaden langs rivieren enz., overzetveren, doorwaadbare plaats, rivieren die in zee uitmonden, waar eb en vloed merkbaar zijn, bekende hoogste stormvloed worden alle met "geene" beantwoord.

Het formulier ten slotte ondertekend op 8 augustus 1815 door burgemeester F.N. van Bern.

Of hij het alles even zorgvuldig gedaan heeft? Hier en daar kon deze burgemeester nog wel eens een steekje laten vallen. Was het sluisje in de Zeister Vaart er niet? En was er ook geen jaagpad? In 1800 in ieder geval wel, want toen maakte - volgens het rapport van de agent van Nationale Oeconomie - de heer Pesters zo veel bezwaren tegen dat pad over zijn terrein. Zou hij uiteindelijk toch zijn zin hebben gekregen en daarmee de beurtschipperij op

Utrecht de nekslag hebben gegeven? Maar volgens het antwoord op vraag 12 voer er in 1815 nog altijd een schuit van Zeist op Utrecht. We houden het maar op een tekortkoming van de heer Van Bern.

De minder rooskleurige toestand tijdens de franse tijd spiegelt zich ook in Zeist af: de in 1800 vermelde looierij, de oliemolen en de brouwerij staan in 1815 stil.

De goedwillende koning Lodewijk Napoleon heeft pogingen in het werk gesteld om de economische situatie te verbeteren en daartoe onder andere een openbare tentoonstelling "van alle objecten van manufacturen en fabrieken, mits-gaders voortbrengselen van den vaderlandschen grond en koopwaar der Hollandsche koloniën" georganiseerd 1). Oogmerk van die tentoonstelling zou zijn "om de voortbrengselen der volksvlucht, welke in dit Rijk worden vervaardigd tesamen en onder één oogpunt te brengen, ten einde op die wijze den geheelen omvang en staat van onze nationale industrie te leeren kennen en te bepalen, welke aanmoedigingen het fabriekwezen noodig heeft en voor welke verbeteringen hetzelve vatbaar is". Een tentoonstelling derhalve om de verkoop van de producten der nijverheid te stimuleren en die nijverheid zelf wat verder omhoog te stoten. De inzendingen werden beoordeeld en een commissie kende prijzen (gouden medailles) toe. Eigenlijk een eerste jaarbeurs, die tentoonstelling, te Utrecht in 1808 (halverweg dus tussen onze zeister gegevens van 1800 en 1815) gehouden.

Aardig is het dat de inzendingen naar plaats van herkomst werden verdeeld, want dit kan ons weer naar Zeist brengen. Ons dorp had niet minder dan vijf inzendingen in Utrecht. Een groot aantal, want Utrecht had acht inzendingen en het grote Amsterdam zelfs niet meer dan twaalf.

Wij zonden in: schrijn-, draaiers-, goud-, zilver-, zadelmakers-, smids-, handschoenmakers-, tinnegieters-, blikslagers-, bontwerkers-, linnenwevers-

en pastel-teekenwerk van leden der Broedergemeente, orgelkaarsen, zeep, waslicht, schoenwas, lijm, koperwerk en hout-inlegwerk.

Het meeste nog echt ambachtsnijverheid, veel in en om de Broedergemeente uitgeoefend. Maar in de economische nood der tijden in grote moeilijkheden geraakt. Niet voor niets wordt in de negentiger jaren met verdere aanbouw op de pleinen gestopt.

In het verdere verloop van de 19e eeuw zullen met de verdere voortgaande industrialisatie, de ontwikkeling van de stoommachine en de fabriekmatige massa-productie, ook deze typische Broedergemeente-ambachten ten ondergaan.

J. Meerdink

- 1) Zie hiervoor: G.A. Evers, Utrecht als koninklijke residentie, Utrecht 1941, bladz. 139 e.v.

Sparrenheuvel

Ter gelegenheid van de opening van het nieuwe kantoor van de Vereniging van Ziekenfondsen aan de Dribergseweg, alhier, verscheen in mei 1979 een extra nummer van het maandblad 'Inzet'. Daarin komt onderstaand artikel voor over "Sparrenheuvel" dat ook de lezers van ons bulletin mogelijk zal interesseren.

De redactie

"Sparrenheuvel, klein landhuis met classicistische trekken, verhoogde middenpartij. Chinese balcon. daterend uit het midden van de 19e eeuw. Landschapspark".

Aldus luidt de omschrijving van Sparrenheuvel in het monumentenregister.

Wat weten we er meer van?

De juiste datum van de bouw staat niet vast. Vermoedelijk omstreeks 1820. Zeker is, dat "Sparrenheuvel", evenals "Hoog Beek en Royen", "Klein Schoonoord" en "Schoonoord", is gebouwd tussen 1818 en 1829.

In 1818 worden grote percelen bouwgrond verkocht, die voordien eigendom waren van de heer Johannes van Laer, Heer van Zeist, overleden op 24 december 1816. In de verkoopcatalogus voor de veiling, gehouden op 15 mei 1818, wordt het terrein, waarop "Sparrenheuvel" is gebouwd, als volgt omschreven:

"Een stuk Bouwland, groot omstreeks vijf Mergen, gelegen onder de Gemeente van Zeijst aan de Driebergseweg en strekkende van de Driebergseweg tot aan de Oude Arnhemse Weg (Arnhemse Bovenweg, L.V.), belend aan de eene zijde de Watersource van Zeijst en aan de andere zijde de Tuin en de Landen bij de Molen behorende".

De 6e aflevering van de "Gezigten van Buitenplaatsen en Gebouwen gelegen tusschen de Stad Utrecht en de Grebbe, geteekend naar het leven door M. Mourot", uitgegeven door I.P. Houtman, steendrukker te Utrecht in 1829, noemt als bewoner van "Sparrenheuvel" de heer E.C. Schröder. Over deze, zeer waarschijnlijk, eerste bewoner van "Sparrenheuvel" is ons weinig bekend.

Uit het volkstellingsregister van 1829 blijkt, dat Everard Cornelis Schröder in 1800 te Amsterdam geboren werd. Hij was gehuwd met Charlotte Frederique Petif, had vier kinderen en was in 1829 rentenier. In latere registers komt hij niet meer voor.

In de (oudste) legger van het kadaster (+ 1830) worden de percelen grond van de heer Schröder aan de Driebergseweg, kadastraal bekend sectie E, nrs 96, 97 en 98 respectievelijk omschreven als "huis, terrein van vermaak als bouwland en bosch", tezamen groot 5.01.60 ha.

Schröder was tevens eigenaar van de percelen, sectie G, nrs 88 en 88 bis, groot 29.60 are, gelegen

nabij de "Grote Koppel" in de Kroost met daarop een oliemolen. Dit was geen windmolen, maar een rosmolen, waarvan de stenen door een paard, in een kring lopend, in beweging werden gebracht.

In 1836 verkoopt hij deze percelen aan Gijsbert Kroonenburg te Neerlangbroek. Ongeveer tegelijkertijd koopt hij van W.J.A. van Romondt, eigenaar van "Klein Schoonoord", 9 percelen grond, grenzend aan zijn eigen terrein, tezamen groot 8.89.60 ha met daarop de molen aan de Molenweg, die is afgebeeld op de tekening van Mourot uit 1829.

Het is niet geheel duidelijk of het zijn belangstelling voor molens was of zijn belang bij een uitbreiding van zijn eigendom. Het laatste lijkt het geval te zijn. Uit een advies van de gemeente Zeist aan gedeputeerde staten van Utrecht op een verzoek van molenaar Altena, huurder van de molen aan de Molenweg, om een nieuwe molen te mogen bouwen aan de Voorheuvel, hoek Jagerlaan, blijkt dat Schröder in het voorjaar van 1845 de molen probeerde te verkopen en deze in publieke veiling had opgehouden voor f 21.000,--.

In het gunstige advies van de gemeente Zeist wordt onder meer overwogen:

"dat een dusdanige som, gevoegd bij de ongunstige ligging van de molen met betrekking tot de wind en in aanmerking nemende dat er slechts een halve bunder land bij behoort, oneindig veel te hoog is; "dat de molen niet meer in huur is en verzoeker door die omstandigheid geheel van zijn brood is verstoken...".

De molen was er blijkbaar niet zo best meer aan toe en de toenemende bebossing in het begin van de 19e eeuw zal ook niet hebben bijgedragen tot een "gunstige ligging met betrekking tot de wind".

De koop is in elk geval niet doorgegaan en de aanduiding in de kadastrale legger "amotie 1856" geeft het einde aan van deze zeister molen, waarvan een houten voorganger al in 1461 genoemd wordt 1).

"Sparrenheuvel" bleef in de handen van de familie

Schröder tot 7 oktober 1886. Op die datum werd in hotel "Du Croix" geveild:

"De buitenplaats "Sparrenheuvel", bestaande in Heerenhuis met Stalling, Koetshuis en Koetsierswoning, Weiland, Wandeldreven, Terrein van vermaak, Bosch en Moestuin, gelegen in de gemeente Zeist, nabij het dorp aan de Straat- en Tramweg van Utrecht naar Arnhem".

Blijkens een bericht in de Weekbode voor Zeist, Driebergen en Omstreken van 9 oktober 1886 werd de buitenplaats verkocht aan J. Versteeg q.q. te Zeist voor f 44.900,--.

De aanduiding q.q. duidt erop, dat Versteeg voor een ander optrad en wel voor mevrouw P.C.I. van Loon-Voombergh, eigenares van "Hoog Beek en Royen".

"Sparrenheuvel" werd na het overlijden van mevrouw Van Loon op 18 februari 1905 eigendom van haar dochter jonkvrouw Agnes Henriëtte Constance van Loon, geboren 15 februari 1850, overleden 4 oktober 1933. Zij vermaakte haar eigendom voor 2/3 aan het Zendingsbureau te Oegstgeest en voor 1/3 aan de Helderlinggestichten te Valburg, onder last van vruchtgebruik voor haar zuster, mevrouw A.L.A. van Bylandt-van Loon.

In een "In Memoriam" in de Zeister Courant van 7 oktober 1933 wordt freule Van Loon een vrome, noble vrouw genoemd, die in veler dankbare herinnering zal blijven.

"Met douairière Van Loon-Voombergh, de moeder van de overledene waren het de tijdgenoten van mevrouw Pauw van Wioldrecht en mevrouw Labouchere, bij wie door behoeftige ingezetenen nimmer tevergeefs werd aangeklopt. Met milde hand werd steeds geholpen en genoemde dames waren als 't ware het Armbestuur voor het Zeist harer dagen, wat in wijden omtrek dermate bekend was, dat ook uit omliggende plaatsen wel armen tegen den winter naar hier kwamen om te delen in de goedgeefschheid, waarop in Zeist viel te rekenen", aldus enkele regels uit bovengenoemde "In Memoriam".

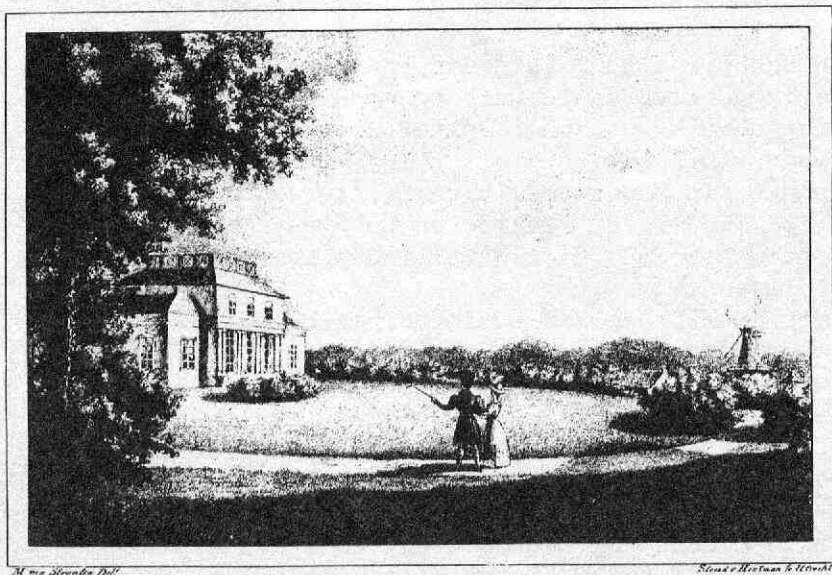

In 1963 werd de Stichting Pensioenfonds van de Billitonbedrijven te Zeist eigenares, daarna het Verenigd Plastic-Verkoopkantoor N.V. te Zeist, later gewijzigd in A.K.Z.O. Plastics B.V. te Zeist.

De Vereniging van Nederlandse Ziekenfondsen kocht het landgoed in 1978.

- 1) Zie: Bronnen voor de geschiedenis van Zeist, deel I, blz. 264

L. Visser

SPARENHIEVEL.

Literatuur over Zeist

In de 2e, 3e, 4e en 6e jaargang van ons Bulletin werden literatuurlijstjes, Zeist betreffende, gepubliceerd.

Hier volgt opnieuw zo'n lijstje.

- Kalk, E.: De toekomst van een middelgrote gemeente staat op het spel. Plan 8, 1972; pag. 3-8.
- Niemeyer, J.W.: Zeist, een onbekende serie tekeningen door Joannes de Bosch. Oud Holland, 79, 1964; pag. 79-85.
- Anonymus: Monumentenzorg; Tentoonstelling in het Prinsenhof, Delft, 1959; pag. 80-81.
- Idem: Wie - wat - waar in Den Dolder. Den Dolder (?), 1979; pag. ...
- Hogendoorn, G.: Zeist, een milieu-geografische studie. Amsterdam, 1978; 130 pagina's (stencil).
- Prins-Schimmel, M.A.: Het Slot Zeist. De Woonstee door de eeuwen heen. no 40 (december 1978); pag. 50-73.
- Posts, H.J.: Sparrenheuvel; stukje van de Stichtse Lustwarande in: Inzet, maandblad Vereniging van Nederlandse Ziekenfondsen, 3, 1979, no 5; pag. 3-8.
- Visser, L.: Schröder was de eerste bewoner van Sparrenheuvel in: idem idem, pag. 8-12.
- Visser, L.: Artikelenserie in de Nieuwe Zeister Courant, 18-5-1979 - 19-12-1979.
- Idem: Zeist zoals het was. Artikelenserie in het Utrechts Nieuwsblad, 26-8-1976 - 12-1-1978.
- Klerk, E. de: Zoals het was. Artikelenreeks in het Utrechts Nieuwsblad, 26-1-1978 - 26-10-1978.
- Edinga, H. (Heidstra): De Lustwarande. Artikelenserie in De Nieuwsbode, 9-11-1978 - 31-5-1979.
- Renes-Boldingh, M.A.M.: Artikelenreeks in de Nieuwe Zeister Courant, augustus 1968.
- Anonymus: Boerderij te Zeist. in: Heemschut, 52, 1975; pag. 212.
- Bins, P.G.: Austerlitz, Neerlands kleinste stad. in: De Wandelaar, april 1943.

- Anonymus: Volkshuisvesting in Zeist .... P.W. Orgaan van de Vereniging van directeuren van gemeentewerken, november 1960; pag. 137-143.
- Meerdink, J.: De kerkzaal en het broederhuis der Evangelische Broedergemeente te Zeist. Zeist, 1968.
- Linde, J.M. van der: Hernhutters in Nederland. Zeist, 1968; voorn. pag. 65-94.
- Struick, J.E.A.L.: Een vorstelijk stuk goet. Jaarboekje van Oud-Utrecht, 1969: pag. 121-160.
- Bunt, A.W. van de: Willem Adriaan van Nassau, de stichter van het Slot te Zeist. Zeist, 1955, 15 pagina's.

K.W. Galis

Achter op een ingelijste tekening van "De Koppel", in het bezit van de heer A.G.F. van Laer te High Falls (New York), staat het volgende gedichtje:

Men ziet hier geen vergulde zalen
Men ziet geen gevel van arduin
Geen hekken die den grond bepalen
Men hoort trompetten noch bazuin
Maar stil, en kalm als in den Hemel
Ligt deze woning in 't geboomt
Men is bevrijd van 't aards gewemel
En alle leed is weggestroomd.

De heer VanLaer is de kleinzoon van Selma Rosamunde Luïgarde Verbeek, de jongste dochter in de uitgebreide Verbeek familie, die omstreeks het midden der vorige eeuw "De Koppel" bewoonde (Zie bulletin 1979, nr 3).